

Přichystalová, Renáta; Kalová, Kateřina; Boberová, Kateřina

Problematika pohřbívání na Pohansku u Břeclavi : shrnutí poznatků o doposud prozkoumaných funerálních areálech

In: Přichystalová, Renáta; Kalová, Kateřina; Boberová, Kateřina; Nováček, Jan. *Břeclav - Pohansko. IX., Pohřební areály z Jižního předhradí (archeologicko-antropologická studie)*. Vydání první Brno: Masarykova univerzita, 2019, pp. 19-45

ISBN 978-80-210-9353-9 (váz.); ISBN 978-80-210-9354-6 (online : pdf)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/143747>

Access Date: 18. 10. 2025

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

3. PROBLEMATIKA POHŘBÍVÁNÍ NA POHANSKU U BŘECLAVI – SHRNUÍ POZNATKŮ O DOPOSUD PROZKOUMANÝCH FUNERÁLNÍCH AREÁLECH

3.1 Krátká charakteristika funerálních areálů na Pohansku

S nálezy funerálního charakteru se na Pohansku setkáváme od počátku provádění archeologického výzkumu (v roce 1959), který byl organizován pod vedením Františka Kalouska a jeho zástupce Bořivoje Dostála tehdejší Katedrou prehistorie Filozofické fakulty University J. E. Purkyně v Brně (obr. 1). Že půjde o vsutku unikátní lokalitu, potvrdily již první výzkumní sezóny, kdy byly zkoumány polohy: *Velmožský dvorec* s objevem zděného kostela s pohřebišťem kolem; *Žárové pohřebiště* s časně slovanským žárovým pohřebišťem, ale také se sídlištními i funerálními strukturami z 9. století; zkoumány byly i malé plochy na území obou předhradí (jižní a severovýchodní) a také byly udělány první řezy valem (*Dostál 1970*). Na všech zkoumaných polohách archeologové konstatovali objev hrobů datovaných do průběhu 9. století. Během následujících výzkumných kampaní bylo do roku 2017 na různých polohách hradiska (uvnitř i vně opevnění, obr. 2) odkryto a evidováno celkem 1089 raně středověkých hrobů. Do tohoto součtu patří také 55 časně slovanských žárových hrobů (*Macháček 1993*), kterými se v této publikaci nebudeme dále zabírat. Kostrových hrobů z hradistního období je prozatím evidováno 1034 (tab. 1). Celkem 559 hrobů bylo objevených během výzkumu kostelních pohřebišť, a to v poloze *Velmožský dvorec* u prvního kostela (407 hrobů) a na severovýchodním předhradí u druhého kostela (152 hrobů) (*Kalousek 1971; Macháček et al. 2016*).

Zbylých 475 hrobů bylo součástí přesně nevymezeného počtu malých až středně velkých funerálních areálů anebo skupin s několika hroby anebo se jednalo o hroby solitérní. Tyto funerální areály či hroby nebyly jasné odděleny od sídlištního prostoru, spíš naopak, nacházely se těsně na okraji struktur vymezených sídlištními objekty anebo byly včleněny přímo mezi tyto struktury (*Dresler – Macháček – Přichystalová 2008*, Abb. 27, 28). Pro tyto pohřební areály používáme termín *dižperzní anebo roztroušená pohřebiště*.

Poloha	Počet hrobů
Pohřebiště u prvního kostela / <i>Velmožský dvorec</i>	407
tzv. Pohřebiště II / <i>Velmožský dvorec</i>	16
<i>Žárové pohřebiště</i>	32
<i>Lesní školka</i>	80
<i>Lesní hrůd</i>	34
Sonda před zámečkem	1
Řezy valem	21
Východní brána	17
Pohřebiště u druhého kostela / <i>Severovýchodní předhradí</i>	152
<i>Severovýchodní předhradí</i>	64
<i>Jižní předhradí</i>	205
Ojedinelé hroby	5
<i>Žárové pohřebiště</i> – časně slovanské žárové hroby	55
Σ	1089/1034

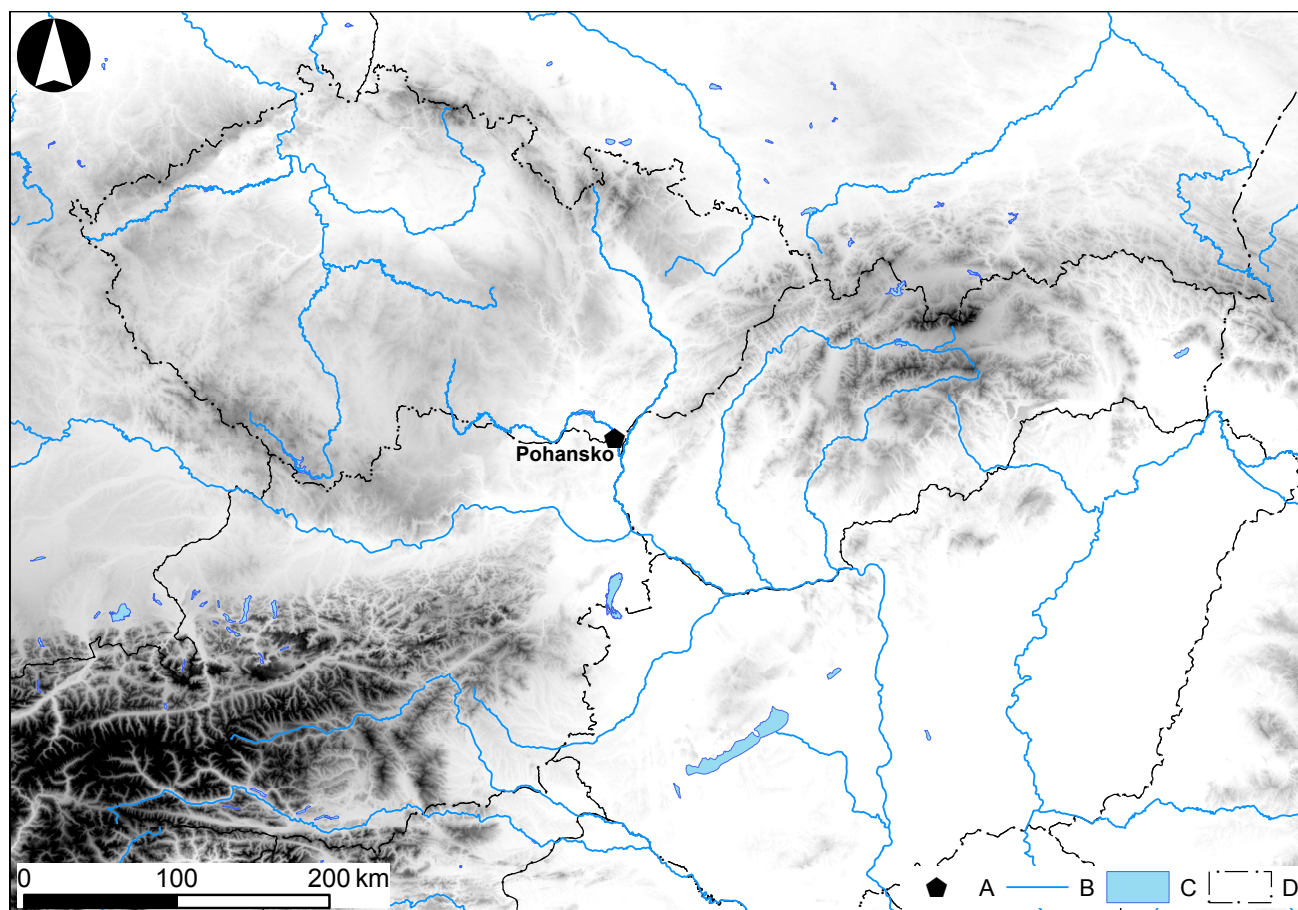
Tabulka 1: Břeclav – Pohansko. Přehled zkoumaných kostrových (a žárových) hrobů v jednotlivých polohách hradistě a jeho předhradí.

Table 1: Břeclav – Pohansko. An overview of excavated inhumation (and cremation) graves at individual locations within the stronghold and its suburbs.

3.2 Způsob evidence hrobů

Lokalizace výzkumů na Pohansku se provádí v základní čtvercové síti 5 × 5 m orientované na hlavní světové strany. V této síti je zaměřena celá plocha hradiska i s předhradími. Čtvercová síť je rozparcelovaná na sektory označené velkými písmeny abecedy. Jeden sektor má rozlohu 100 × 100 m. Čtverce v sektorech jsou číslovány od 1 po 100, a to v poledníkovém směru od severu na jih a v rovnoběžkovém směru od východu na západ (*Kalousek 1971, 7*).

Evidence archeologických objektů na každé zkoumané poloze na Pohansku (i u jednotlivých řezů valem) probíhala a neustále probíhá samostatně, to znamená, že číslování sídlištních objektů, kúlových/sloupových jam nebo hrobů je vedeno vždy od číslce 1. Jednotlivé typy archeologických objektů jsou číslovány

Obr. 1: Břeclav – Pohansko. Mapa s lokalizací hradiska na podkladu výškopisu střední Evropy (podle Macháček et al. 2016, obr. 1). Legenda: A – Pohansko u Břeclavi, B – vodní toky; C – vodní plochy, D – státní hranice.

Fig. 1: Břeclav – Pohansko. Map with localisation of the stronghold on the background of digital elevation map of Central Europe (according to Macháček et al. 2016, fig. 1). Key: A – Pohansko near Břeclav, B – watercourses, C – water areas, D – state border.

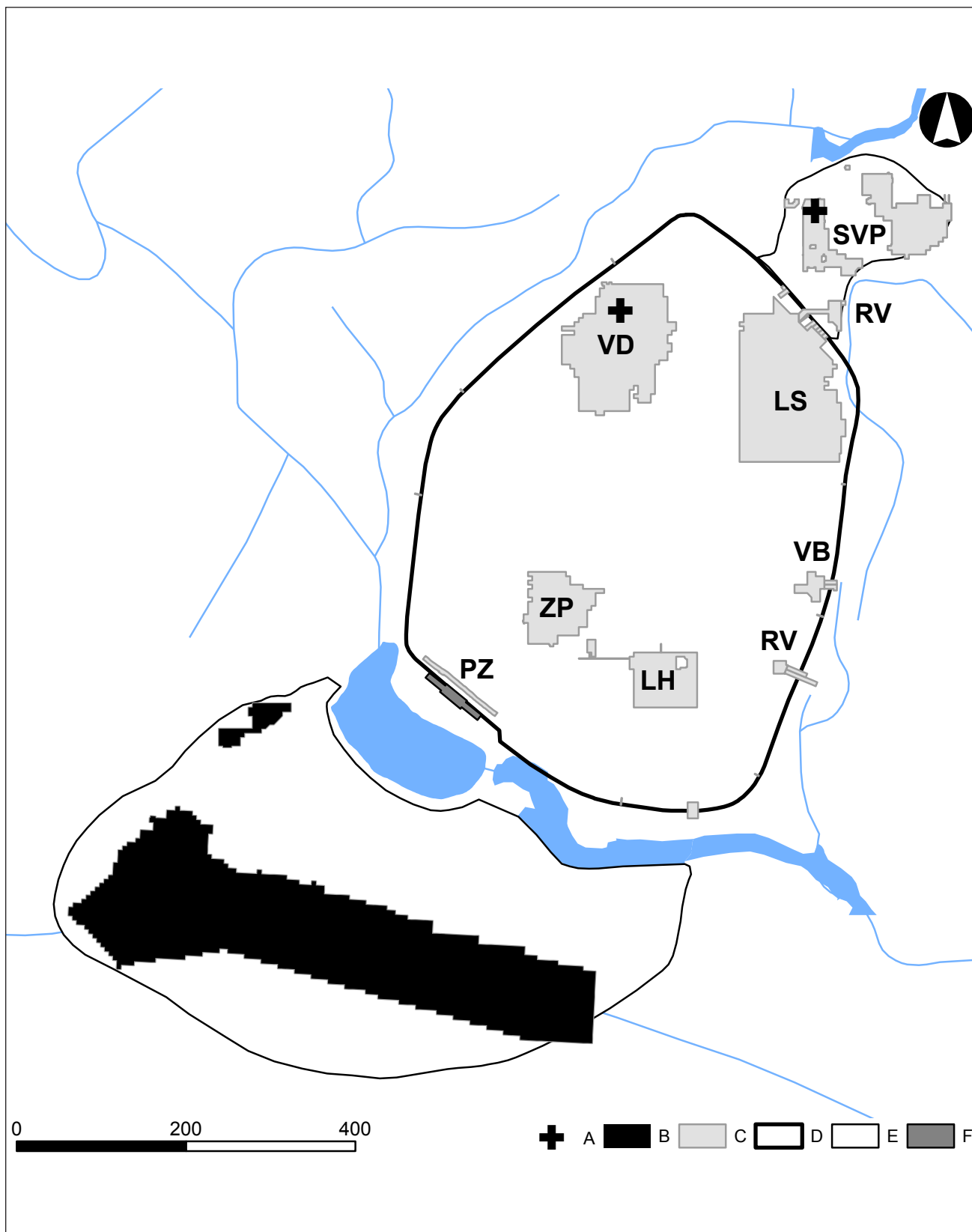
samostatně (svou řadu mají sídlištní objekty, hroby atd.). Každá poloha má tedy vlastní číselné řady prozkoumaných archeologických objektů. Pokud je mezi výzkumnými sezónami na jedné poloze delší časový předěl, v další zahájené kampani na téže poloze se pokračuje v již započaté číselné řadě.

Aby se jednotlivé hroby z různých poloh Pohanska, ale se stejným číslem, nepopletly, pro potřebu publikace doplňujeme před číslo hrobu pro jejich vzájemné odlišení zaužívanou zkratku polohy.¹ Zkratku polohy a číslo hrobu oddělujeme lomítkem. Označení hrobu má tedy podobu např. JP/1 a SVP/1 – JP jako zkratka *Jižního předhradí*, 1 je číslo hrobu; SVP jako zkratka *Severovýchodního předhradí*, 1 je číslo hrobu. Tento systém označení hrobů zamezí možné záměně hrobových celků z Pohanska.

1 Zkratky poloh: Velmožský dvorec – VD; Pohřebiště II – PII; Lesní školka – LŠ; Žárové pohřebiště – ŽP; Lesní hrád – LH; Severovýchodní předhradí – SVP; Jižní předhradí – JP; Před zámečkem – PZ; Řezy valem – Ř a číslo příslušného řezu; Východní brána – VB; Ojedinelé hroby – OH.

3.3 Pohřební areály a hroby na Pohansku

V průběhu šedesáti let archeologického výzkumu na Pohansku zde byly odkryté pohřební areály a jednotlivé hroby různého charakteru. Jasně vymezený areál funerálních aktivit byl objeven pouze v okolí křesťanských sakrálních staveb. Tento prostor byl v obou případech (u prvního i druhého kostela) ohrazen dřevěným oplocením (Dostál 1975, 243–247; Macháček et al. 2016, 21–25). Pohřební areály střední velikosti v sousedství sídlištních objektů (od 20 do 50 hrobů) (Hanuliak 2004, 54) byly objeveny například na polohách *Jižní předhradí*, *Žárové pohřebiště* (obr. 4, plán 1). Malé pohřební areály rozestety mezi areály sídlištních aktivit (max. 20 hrobů) se na ploše celé sídelní aglomerace vyskytovaly všude tam, kde byla zkoumána trochu větší plocha, např. během výzkumu obou předhradí, v *Lesní školce* (obr. 5), na *Lesním hrádě* anebo v prostoru kolem brány (obr. 7, 8). Skupiny dvou až čtyř hrobů nebo tzv. ojedinelé hroby byly evidované na všech zkoumaných polohách. Při otevření každé nové sondy na Pohansku existuje velká pravděpodobnost, že výzkumný tým

Obr. 2: Břeclav – Pohansko. Přehled zkoumaných poloh v letech 1959–2016 se zvýrazněním prozkoumané plochy na jižním předhradí hradiska. Legenda: A – kostel, B – plocha výzkumu 1960, 1962, 1975–1979, 1991–1994, C – ostatní prozkoumané plochy, D – areál opevněný hradbou, E – pravděpodobná hranice areálů předhradí, F – lovecký zámček Pohansko. SVP – Severovýchodní předhradí, LS – Lesní školka, RV – řezy valem, VD – Velmožský dvorec, VB – východní brána, ZP – Žárové pohřebiště, LH – Lesní hrúd, PZ – sonda před zámčekom.

Fig. 2. Břeclav – Pohansko. Excavated areas with highlighted excavation of the stronghold's southern suburb. Key: A – church, B – excavation area 1960, 1962, 1975–1979, 1991–1994, C – other excavated areas, D – area fortified by the rampart, E – presumed border of the suburban areas, F – hunting chateau Pohansko. SVP – North-Eastern Suburb, LS – Forest Nursery, RV – Rampart sections, VD – Magnate's Manor, VB – Eastern Gate, ZP – Cremation Graveyard, LH – Forest Dune, PZ – Excavation trench in front of the Chateau.

objeví alespoň jeden hrobový celek. Je to velice simplifikované tvrzení, ale ve své podstatě je pravdivé.

Stejně jako jsou na Pohansku různorodé formy prozkoumaných pohřebních areálů, tak pestré jsou i příklady uložení nebožtíků do hrobové jámy nebo objektu. Zaznamenány byly i případy nepietně deponovaných lidských pozůstatků (*Přichystalová 2010*). Základní dvě kritéria, kterými rozdělujeme uložení mrtvých těl do hrobové jámy nebo sekundárně využitého sídlištního objektu jsou rituální uložení a deponace.

K rituálním uložení jsou řazeny nálezkové kontexty spojované s tehdejší předpokládaným pohřebním územím, tedy hroby v rámci funerálních areálů nebo hroby ojedinělé, u kterých jsou doložitelné standardní pohřební postupy: hrobová jáma, obvyklá poloha těla, přítomnost hrobového inventáře, stopy po úpravě hrobové jámy případně po rakvi. Mezi pohřby související s jistou formou rituálu, který byl pro tehdejší společnost důležitý, řadíme také uložení v nestandardní, zvláštní poloze těla (na boku, na břichu). Tito jedinci můžou být uloženi v klasické hrobové jámě anebo je pro pohřeb zvolené místo v kontextu se sídlištní nebo hospodářskou aktivitou (obydlí, zásobní jámy, studny, jiný nespecifikovatelný objekt). I u těchto pohřbů často evidujeme hrobový inventář či náznaky určitého obřadu, který byl při pohřbívání vykonaný (*Drozdová – Šedo 2004*). Tento archeologicky rozpoznatelný akt může být interpretován jako pozitivně působící rituál – po jeho vykonání společnost očekává pozitivní následek, např. přítomnost lidské oběti na odvrácení vojnového nebezpečí, „morové rány“ či neúrody (*Niederle 1924, 237–238, Procházka 1958, 157–158*).

Jinými rituálními úkony naopak pozůstalí chtěli zabránit negativní aktivitě spojené s mrtvým, hovoříme o tzv. ochranných nebo obranných obřadech. Nejčastěji se s nimi setkáváme u pohřbů tzv. nemrtvých – revenantů – upírů – vampýrů, kde bývá často identifikována snaha pozůstalých zabránit nebožtíkovi v návratu do světa živých (svazování končetin; kamenný zával hlavy, hrudě a chodidel; poloha na břichu) (*Krumphanzlová 1961; Lutovský 2001, 344–345*).

Mezi rituální uložení dále počítáme sekundární pohřby (často neúplné skelety v neanatomickém pořádku), kdy po narušení místa primárního pohřbu byly dislokované kosti pietně uloženy v místě sekundárního pohřbu, často v blízkosti polohy primárního uložení (*Macháček et al. 2016, 46–48*).

Dalším typem je deponace pozůstatků mrtvého těla, při které velmi pravděpodobně nedocházelo k rituálům spojeným s pohřebním obřadem. Jedná se o jedince, nám z neznámého důvodu, pohozené (v sídlištních objektech nebo ponechané na povrchu bez zasypání). Mezi tyto jedince můžeme zařadit oběti nešťastných náhod, kriminálních činů a dalšího typu interpersonálního násilí jako jsou např. vojnové

konflikty (*Krejsová – Vachůt – Hejhal 2008; Přichystalová 2010*). Lidský skelet může být součástí nálezového kontextu, který vypovídá o zánikovém horizontu zkoumaného komplexu – o katastrofě (požár, zřícení stavby), při které nešťastnou náhodou zemřel člověk a jeho tělo zůstalo deponováno v místě nehody (*Dostál 1975, 302–304; Kalousek 1955, 20–21; Tomková 2003, 586*).

Na Pohansku evidujeme téměř všechny uvedené kategorie uložení mrtvého těla. Valná většina jedinců byla pochována v rámci pohřebních areálů do hrobových jam, v standardní natažené poloze nznak s horními končetinami podél těla, s překřížením v prostoru klínu anebo v dalších přípustných variacích pozice horních končetin vůči trupu (jedna končetina natažená, druhá různě pokrčená směrem do abdominálního prostoru, překřížení obou končetin na hrudníku).

Jedinci uloženi v nestandardní poloze, jako je např. poloha na pravém či levém boku v různé míře pokrčení, na břichu, byli evidováni jak z hrobových jam, tak i ze sídlištních objektů. Skrčenci v hrobové jámě byli dokumentováni např. na *Žárovém pohřebišti* – dítě, hrob ŽP/31 (*Dostál 1982, obr. 2:31*), v *Lesní školce* – dítě, hrob LŠ/31 (*Dostál 1982, obr. 5:31*) anebo na *Severovýchodním předhradí* – stará žena, hrob SVP/16 (*Dostál 1970a, obr. 4:13*).

Jedinci v nestandardní poloze, kde byl pro místo pohřbu využitý již nefunkční, zanikající nebo zaniknutý sídlištní objekt, byli objeveni na několika zkoumaných polohách Pohanska. Jako příklad můžeme uvést polohu *Lesní brůd*. V sídlištním objektu č. 19 bylo uloženo dítě v extrémně skrčené poloze (kontext 155) (*Přichystalová 2010, obr. 4*). Dalším příkladem je dětský hrob skrčence JP/17 z *Jižního předhradí*, kde byl k pohřbu využitý v té době již zaniklý a zanesený objekt č. 6, který byl mimo jiné narušen také standardním hrobem JP/20 (*Vignatiová 1977–1978, obr. 1, 3:2, 5; 1992, tab. 4*).

Nestandardní pohřby do sídlištních objektů jsou však na Pohansku mnohem méně časté jako uložení jedince v neregulérní poloze v klasické hrobové jámě. Na *Jižním předhradí* bylo například objeveno 19 skeletů v nestandardní poloze (z celkem 205 hrobů), z toho 12 bylo pohřbeno do hrobové jámy, čtyřikrát byl zaznamenán případ uložení jedince do sídlištního objektu a v jednom případě se patrně jedná o nepietní deponaci lidských ostatků, což je ale výjimečná situace (viz kapitola 5.3.3) (*Přichystalová 2010, obr. 2*).

Nelze exaktně rozhodnout, jestli existoval zásadní významový rozdíl v uložení mrtvého v nestandardní poloze do klasické hrobové jámy nebo do sídlištního objektu. Velmi široce je diskutována také otázka, zda pohřby s identifikovanými tzv. proti revenantskými / proti vampýrskými opatřeními se zamezením škodlivého působení na život komunity, ze které mrtvý pocházel, byly organizovány pouze pro nebožtíky s negativním společenským kreditem anebo mohli být

takto pohřbívání i jedinci s výrazně pozitivním společenským kreditem (členové vyšších společenských vrstev, uznávané autority v profánním i sakrálním smyslu, kajícíci). V případě společenských elit a autorit existují záznamy o narušení primárního pohřbu, přemístění ostatků a o sekundárním uložení kostí. Ve středověku je tento *modus operandi* typický pro manipulaci s ostatky panovníků a světců (Braccini 2014; Galuška 2004; Krumphanzlová 1961; Lutovský 1997, 137–145; Navrátilová 2004, 292–318; Schmitt 2002; Tomková 2005; Unger 2006, 69–142).

Na Pohansku byly objeveny také lidské pozůstatky, které můžeme spojit s nešťastnou náhodou, s náhlým úmrtím, které – nám z neznámých důvodů – nevedlo k vyzdvížení mrtvolky z místa neštěstí a jejímu regulérnímu pohřbu. Takže ve skutečnosti se nejedná o pohřby ale o primární místa smrti.

V roce 1963, v průběhu archeologického výzkumu polohy *Velmožský dvorec*, byl na jižním okraji obnažené plochy odkrytý sídlištní objekt č. 87. Šlo o protáhlou lichoběžníkovou dvouprostorovou zemnici, která se nacházela mimo palisádou ohrazený areál dvorce (Dostál 1975, 302–304, tab. 306, tab. VII). B. Dostál předpokládal, že objekt zanikl náhle při požáru. Teorii o katastrofě, která postihla obyvatele zmiňovaného objektu, dokumentuje na základě nálezů lidské kostry ve skrčené poloze s rukama „chránícími si tvář“. Kostra byla nalezena v místě předpokládaného vchodu do obytné části. Kostra dospělého jedince (muže?) ležela na dně objektu. Ve výplni jižní poloviny zemnice B. Dostál (1975, 302–304) uvádí ještě čtyři kostry hospodářských zvířat v anatomické poloze. Jednalo se o kostry koně, snad krávy, a o dvě kostry menších savců (ovce/koza?). Skelet jiného zvířete, pravděpodobně psa, byl objeven při odebírání výplně v severní hlubší části zemnice.

Další nález lidské kostry v nestandardní poloze, kde se evidentně nejednalo o regulérní pohřeb, byl objeven v roce 1966 při výzkumu tělesa valu (Dostál 1982, 155). Šlo o kontext v dokumentaci označený jako hrob 1/V-XI (Ř11/1). Pod zbytky zbořených a ohořelých trámů vnitřní stěny hradby v severovýchodní části hradiska byly odkryté nekompletní kosterní pozůstatky juvenilního jedince (věk 14–15 let, pohlaví nezjištěno) (Drozdová 2005, 68). Skelet ležel na levém boku, hlavou byl orientován k severozápadu a tváří směřoval k hradbě. Některé kosti kostry nesly stopy po ohni (Dostál 1982, 155; Dresler 2011, 157, obr. 210, 214). Skelet ležel na úrovni původního komunikačního horizontu a byl překryt zuhelnatělými kusy dřevěné tlíní stěny. Jedinec mohl být velmi pravděpodobně nešťastnou obětí interpersonálního násilí spojeného s útokem na hradby Pohanska. Jeho tělo pak mohlo být překryto destruktivními vrstvami požárem poničené hradby.

Třetím příkladem archeologické situace, kdy se nejedná o pozůstatky regulérních pohřebních obřadů, je

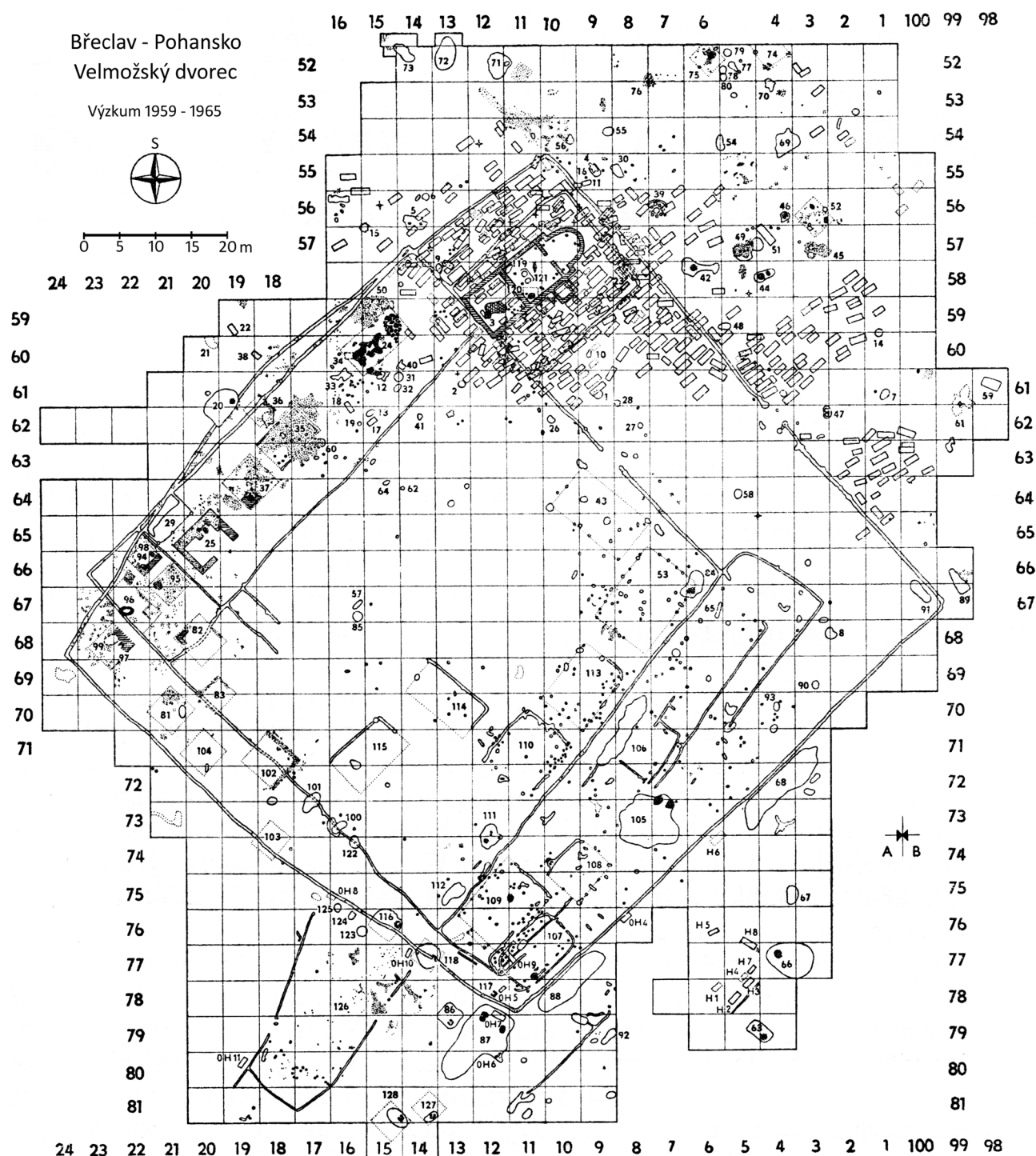
nález skeletu asi 35 až 40 letého muže z *Jižního předhradí*. V roce 1977 byla v obytné zemnici č. 205 objevena kostra JP/129 (Přichystalová 2010, obr. 1, 2). Šlo o nestandardní uložení dospělého muže v poloze na břiše, který byl pravděpodobně pouze pohozen do již zanikající stavby. Hrobová jáma nebyla ve výplni objektu archeologicky zachycena. Kostra muže ležela 11 až 15 cm nad úrovní dna zemnice, hlavu měla položenou na zbytcích kamenné pece. Muž mohl být obětí kriminálního činu anebo se mohlo jednat o nepietní uložení těla člověka, který byl za překročení tehdy platných společenských norem odsouzen a popraven bez nároku na náležité pohřební obřady (podrobněji viz kapitola 5.3.3).

3.4 Pohřebiště a hroby na jednotlivých zkoumaných polohách v rámci opevnění i na předhradích

3.4.1 Velmožský dvorec – pohřebiště u prvního kostela (obr. 3) (Dostál 1975; Drozdová 2005; Kalousek 1971; Macháček 2007)

V sezónách 1958–1965 bylo kolem zděné křesťanské sakrální stavby prozkoumaných celkem 407 hrobů s 414 jedinci – 7 hrobů obsahovalo dva skelety (obr. 3). Kostel byl spolu s pohřebištěm umístěn do speciálního ohrazeného prostoru (*locus sacer*), který se nacházel na severovýchodní straně dvorce. Patrně po vyčerpání volného prostoru na vymezené ploše mezi zdmi kostela a ohrazením se pohřbívání rozšířilo směrem k palisádovému opevnění dvorce a i mimo něj. Zhruba 35 až 50 m směrem na jihovýchod od kostela (převážně již za mladší palisádou oddělující prostor dvorce od plochy hradiska) se nacházely dvě menší skupiny hrobů. Skupinu blíž ke kostelu tvořilo asi 40 hrobů a vzdálenější skupinu asi 20 hrobů. Obě skupiny lemovaly komunikaci, která vedla ke vstupu do dvorce. Velmi pravděpodobně tvořily samostatnou funerální strukturu (chronologickou, sociální? – podrobná analýza pohřebiště dosud nebyla provedena, uvedené možnosti jsou pouze předběžné interpretace).

Hroby na pohřebišti kolem prvního kostela byly ve velké většině orientovány podle podélné osy sakrální stavby, tedy JZ–SV, tj. 302 jedinců. Klasická raně středověká orientace Z–V se na pohřebišti objevila u 32 jedinců. Tyto hroby se koncentrovaly převážně v severní části pohřebiště a velmi pravděpodobně náležejí až do závěrečné fáze osídlení vnitřní plochy hradiska, tedy někde na přelom 9. a 10. století, možná až do první poloviny 10. století. Při prosívání zásypu hrobu VD/75 (čtverec A8–57/58) byla objevená masivní stříbrná esovitá záušnice. Nález svědčí o využívání

Obr. 3: Břeclav – Pohansko. Velmožský dvorec (podle Dostál 1975, obr. 3).

Fig. 3: Břeclav – Pohansko. Magnate's Manor (according to Dostál 1975, obr. 3).

tohoto prostoru i v povelkomoravském období (Kalousková 1971, 60–61, obr. 75). Frekvence jiných orientací pohřbených těl v hrobech je marginální. Hlavou k severozápadu bylo orientováno 27 jedinců, směrem k jihovýchodu pak byli mrtví orientováni pouze ve třech případech. U 50 pohřbů byly kosterní pozůstatky tak narušené a dislokované, že původní orientaci těla nebylo možno zrekonstruovat.

Antropologicky bylo zpracováno 395 jedinců, podle publikované analýzy E. Drozdové (2005, 27–48) zde bylo pohřbeno 78 žen, 145 mužů, 167 dětí a mladistvých, pět jedinců zůstalo bez určení pohlaví. Analyzováni nebyli jedinci z hrobů VD/36, 43, 68, 78, 81, 127, 150, 151, 153, 175, 211, 214, 272, 274, 292 a 352. Skelety z uvedených hrobů byly vesměs zachovány pouze fragmentárně. Pokud byla kostra dochována, kosti

byly ve velmi špatné kondici a zřejmě nebyly vyzvednuty (hroby VD/272, 292 a 352), to platí i o zmiňovaných fragmentárně dochovaných kostrách. Lidské pozůstatky z hrobů VD/150 a 153 byly podle záznamů dochovány dobře, v tomto případě musíme konstatovat ztrátu kosterního materiálu.

Hrobový inventář byl evidován u 49% jedinců (202 hrobů). Předměty související s oděvem, bojovníckou nebo jezdeckou výbavou, šperky, nástroje nebo artefakty související s pohřebními obřady – tzn. milodary (např. nádoby) byly zaznamenány v 47 ženských, 87 mužských, 66 dětských hrobech a u dvou antropologicky neurčených jedinců.

Na základě umístění kostelního pohřebiště v rámci ohrazení velmožského dvorce a na základě skladby hrobového inventáře (šperky z drahých kovů, meče, ostruhy atd.) interpretujeme tento funerální areál jako místo posledního odpočinku pánů hradiska – tedy místní nobility, jejich družiny a dalších právoplatných členů komunity žijící zde v 9. století. Mezi nálezy z hrobů zaujímají přední místo čtyři meče (hroby VD/26, 65, 174 a 257) (Kalousek 1971, 39, obr. 26, 55, obr. 65, 111–114, obr. 174, 149–152, obr. 257; Košta et al. 2019) nebo kolekce párových ostruh z 32 hrobů, pouze v hrobě VD/343 se našla jenom jedna ostruha – fragment ramene se záchytnou ploténkou (Kalousek 1971, obr. 343). Množství hrobů s jezdeckou výbavou indikuje přítomnost vojenské jízdní družiny, která tvořila důležitou součást nejbližšího okolí zdejší elity (z celkového počtu hrobů tvořily hroby s ostruhami 8 %).

V ženských hrobech se vyskytly zlaté, stříbrné či bronzové pozlacené náušnice tzv. veligradského typu. Tyto náušnice reprezentují nejhonosnější velkomoravský šperk. Honosné veligradské i obyčejné náušnice tzv. podunajského typu se na pohřebišti vyskytly v 45 hrobech, z toho v 7 hrobech byly zdokumentovány zlaté a v 31 hrobech stříbrné náušnice (dvakrát byla evidována záušnice, v hrobě VD/75 a 76).

Na dvou příkladech můžeme demonstrovat, že kromě společensky vysoce postavených mužů zde byly pohřbívány i bohaté ženy. V hrobě mladé ženy VD/99 byly u lebky nalezeny 3 páry stříbrných párových náušnic – sedmi-bubínkové, šesti-košíčkové a lunicové s hrozníčky, v prostoru kolem krku se nacházely párové stříbrné tepané gombíky zdobené pletencovým ornamentem a puncovaným pozadím (Kalousek 1971, obr. 99). Hrob VD/158 byl zřejmě nejbohatším ženským hrobem na pohřebišti vůbec. Mladá žena, pochovaná v rakvi, měla mezi koleny shluk šperků, který obsahoval dvě stříbrné náušnice s 11ti košíčky, čtyři stříbrné náušnice s obdélnou ploténkou se sedmi řetízky, dva stříbrné gombíky s puklicemi zdobenými granulací, dva měděné pozlacené gombíky zdobené palmetovým motivem. Sediment kolem šperků měl tmavý humusovitý charakter, lze tedy předpokládat, že malý poklad byl

uschován ve váčku vyrobeném z organického materiálu (textil?, kůže?). Kromě zmiňovaných šperků byla žena vybavena masivním odlévaným bronzovým prstenem s očkem z modrého skla. Nalezen byl ve funkční poloze – na prstním článku pravé ruky (Kalousek 1971, obr. 158).

V ženských, mužských i v dětských hrobech byl přítomný další element, který je spojován s velkomoravskou elitou, a to jsou nálezy gombíků. Gombíky různých velikostí s mnohotvárnou výzdobou ze stříbra, pozlacené mědi a zlata byly evidovány ve 29 hrobech v 61 kusech, 29 jich bylo vyrobeno z pozlacené mědi, 27 ze stříbra a pouze 2 drobné gombíky zdobené granulací byly ze zlata (ženský hrob VD/242) (Kalousek 1971, obr. 242).

I když podrobná analýza hrobů, jejich inventáře a celkové stratigrafické a chronologické problematiky není zdaleka hotová, již teď je možné tvrdit, že pohřebiště u prvního kostela zapadá v základních obrysech mezi ostatní souvěké funerální areály situované v blízkosti křesťanské sakrální stavby.

3.4.1.1 Velmožský dvorec – tzv. Pohřebiště II a ojedinělé hroby (obr. 3) (Dostál 1975; Drozdová 2005)

B. Dostál nazval Pohřebištěm II skupinu 8 hrobů nacházející se v jižní části zkoumané plochy, cca 13 až 20 m od jihovýchodního palisádového žlabu z mladší stavební fáze dvorce (Dostál 1975, 110–112, 334–337). Hrob PII/6 je situovaný mimo zmiňovanou skupinu, nacházel se přímo u palisádového žlabu. Až na jedinou výjimku (hrob PII/8, orientovaný JV–SZ) hrobové jámy respektují svou podélnou osou průběh palisádového žlabu a jedinci v nich pohřbení jsou orientováni stejně jako většina hrobů z kostelního pohřebiště – tedy ve směru JZ–SV (kostra z hrobu PII/6 je hlavou orientovaná opačně, na SV). Hrob PII/8 se kromě orientace lišil od ostatních hrobových celků i tím, že v sobě ukrýval dva skelety. Dospělý jedinec PII/8a ležel v natažené poloze na zádech. Lebka se nedochovala. U levého bérce jedince PII/8a se nacházely zbytky kostry jedince PII/8b bez anatomického uspořádání (zachoval se pouze pravý humerus, lopatka a několik obratlů). Z nálezové situace lze usuzovat, že zde pravděpodobně jde o dva pohřby do jedné hrobové jámy ve dvou časových horizontech.

Popisovaná skupina hrobů se podle antropologického určení skládala z pěti dětských, jednoho hrobu dospělého jedince bez určení pohlaví (PII/6) a dvojhrobu ženy (jedinec b) a muže (jedinec a) z PII/8.

Hrobový inventář byl evidován ve třech hrobech – PII/1 (jeden stříbrný a dva zlaté gombíky, Dostál 1975, obr. 35:1–3), PII/2 (železný nůž, Dostál 1975, obr. 35:7), PII/5 (pár měděných pozlacených gombíků, Dostál 1975, obr. 35:4–5). U hromádky kostí z jedince PII/8b

z hrobu PII/8 byly objeveny střepy z jedné tenkostěnné nádoby, je tedy možné předpokládat, že šlo o milodar patřící k staršímu pohřbu, který byl při ukládání mladšího pohřbu, uložen na jednom místě spolu s ostatky jedince staršího pohřbu (Dostál 1975, obr. 35:8).

Osm tzv. ojedinělých hrobů je roztroušených kolem jižního rohu mladšího palisádového žlabu v rámci ohrazení dvorce i mimo něj. Ojedinělé hroby byly v počátcích výzkumu Pohanska číslovány samostatně, takže na poloze *Velmožský dvorec* jsou evidovány ojedinělé hroby OH/4 až OH/11. Ojedinělé hroby B. Dostál (1975) nezařadil do tzv. Pohřebiště II. Všechny zmiňované funerální objekty se ale nacházely v jižní části zkoumané polohy *Velmožský dvorec* v nevelkých vzdálenostech od sebe, proto byly ojedinělé hroby z tohoto prostoru zařazeny pod označení Pohřebiště II. OH/1 až OH/3 byly zkoumané v prvních letech výzkumu v různých částech lokality: OH/1 – v severovýchodní části hradiska, OH/2 – v sondě 25, jižně od tzv. jezírka (mezi dvorcem a *Žárovým pohřebištěm*) a OH/3 – byl objeven zhruba ve středu hradiska, vedle sloupu s telefonním vedením.

Ojedinělé hroby OH/4, 8 a 10 byly situovány těsně u mladšího palisádového žlabu, z vnější strany původního ohrazení. Hroby OH/5, 7 a 9 byly vyhloubeny do zásypů zaniklých sídlištních objektů. OH/7 se nacházel mimo ohrazení dvorce, hroby OH/5 a 9 se nacházely uvnitř původního ohrazení. Hrob OH/11 přiléhá k vnější straně žlabu povrchového sídlištního objektu č. 126, který stál již mimo opevnění dvorce. A konečně OH/6, u kterého můžeme říct, že se nejedná o pohřeb v pravém smyslu slova, byl také nalezen mimo původní ohrazení dvorce. Kostra OH/6, nalezená v jižním rohu zahluobeného sídlištního objektu č. 87 (viz výše), ležela ve skrčené poloze na břiše s rukama ohnutými a směřujícími v ochranném gestu k obličeji. Podle B. Dostála (1975, 302–303) šlo o oběť katastrofy spojené se zánikem tohoto objektu.

Lidé, pohřbení v tzv. ojedinělých hrobech na jižním okraji velmožského dvorce, byli ve čtyřech případech orientováni ve směru JZ–SV, třikrát byl nebožtík hlavou otočen k severozápadu a jedinec z OH/6 byl orientován směrem k jihu. Antropologická analýza prokázala přítomnost výhradně dospělých jedinců mužského pohlaví a dětí (3 muži a 5 dětí).

Hrobovým inventářem byly vybavené čtyři hroby: dětský hrob OH/4 (dvě železné zahrocené tyčinky, Dostál 1975, obr. 36:9, 10), mužský hrob OH/7 (železný nůž, oválná přezka, nůžky, Dostál 1975, obr. 36:11–13), mužský hrob OH/9 (železný nůž, Dostál 1975, obr. 36:14) a dětský hrob OH/10 (skleněný gombík/knoflík s kovovým ouškem, železná rolnička s trojúhelníkovým límcem, Dostál 1975, obr. 36:15, 16). Jedná se o chronologický necitlivý materiál, který je typický pro průměrně až chudě vybavené hroby z průběhu 9. i počátku 10. století.

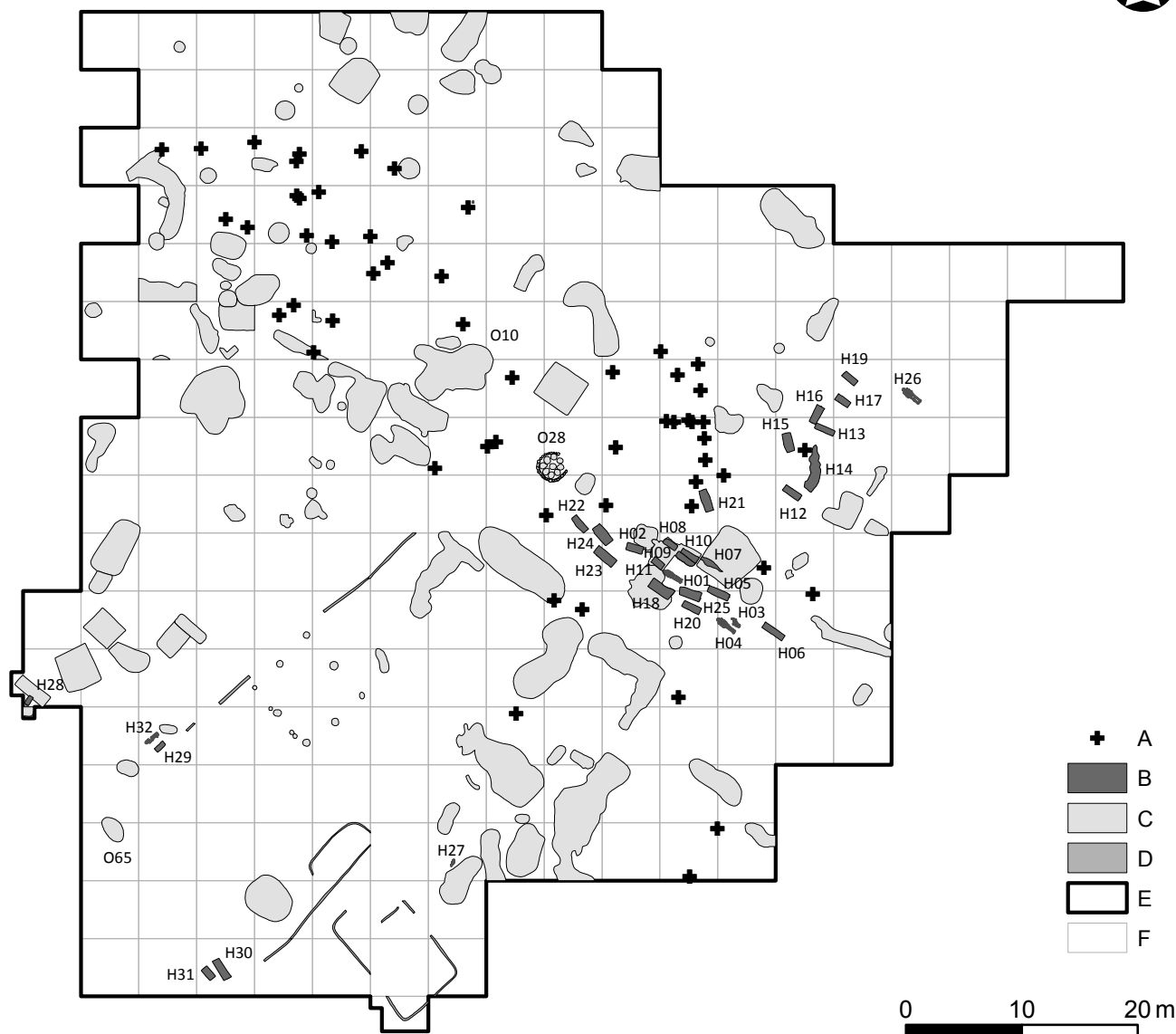
3.4.2 Žárové pohřebiště (obr. 4) (Dostál 1982; Macháček – Pleterski 2000)

Jedná se o polohu v jižní části hradiska, cca 150 m severovýchodně od lichtenštejnského loveckého zámečku. S výzkumem se zde začalo již v roce 1961, kdy tu bylo objeveno časně slovanské žárové pohřebiště s 55 hroby (odtud pochází i obecný název polohy). Kostrové hroby ze středohradištního období na této poloze byly odkryty v sezónách 1967–68 a 1972–73. Většina hrobů se koncentruje ve východní části zkoumané plochy (26 hrobů). Zbýlých šest hrobů je roztroušených v jihozápadní části plochy – hroby ŽP/27 a 29 byly situovány osamoceně, hroby ŽP/30 a 31 a ŽP/28 a 32 vytvářely stejně orientované dvojice hrobů (obr. 4). První dvojice byla orientovaná SZ–JV a druhá dvojice zas směrem na JZ–SV. Zajímavá situace byla objevena u hrobu ŽP/32, kde do poměrně mělkého hrobu (hrobová jáma nebyla rozlišena) byla uložena asi 13letá dívka v poloze nznak. V levé části hrudníku v úrovni lokte byla nalezena střela šípu s trojúhelníkovým ostřím, zúženým krčkem a tulejí (Dostál 1982, obr. 3:19). S určitou dávkou opatrnosti by se mohlo v tomto případě uvažovat jako o důkazu násilné smrti po zasažení šípem. Tuto teorii by však musela exaktně potvrdit paleopatologická analýza kosterního materiálu.

Dvacet šest hrobů z východní části zkoumané plochy tvoří dvě samostatné, na první pohled od sebe odlišitelné skupiny. Východněji situovaná skupina hrobů (ŽP/12–17, 19, 21, 26–29) byla v podélné ose orientovaná JZ–SV směrem. Nebožtíci v této skupině byli však nejčastěji ukládáni do hrobu hlavou k severozápadu (šestkrát). Z hrobových jam bylo vyzdvíženo pět neurčených jedinců, jeden muž, jedna žena a pět dětí (u neurčeného skeletu z hrobu ŽP/13 snad můžeme uvažovat o mužském pohlaví na základě nálezů ocílky a křesacího kamene u levé ruky).

Hrobový inventář obsahovalo v této skupině celkem pět hrobů – jeden ženský, dva dětské a dva neurčení jedinci (ŽP/13, 14, 16, 17 a 19). Zvýšenou pozornost si zasluhuje hrob asi 6letého dítěte (ŽP/17), které bylo na svou poslední cestu vybaveno náhrdelníkem z 39 skleněných korálků a zvláštním závěskem v podobě sekundárně využitého pozdně avarského litého bronzového prolamovaného kování. Kování bylo zdobeno motivem esovitých úponků. Pod levou klíční kostí dítěte byl objeven elipsoidní skleněný gombík a u pravé nohy byla zdobena široká situlovitá nádoba (Dostál 1982, obr. 3:22–26). Bohatá výbava hrobu ŽP/17 je ojedinělá v rámci celé zkoumané plochy v poloze *Žárové pohřebiště*.

Další ucelená formace 17 hrobů byla prozkoumána cca 5 až 10 m jihozápadně od výše popsané skupiny s 12 hroby. Hroby vytvářely tři těsně k sobě přiléhající řady orientované v podélné ose směrem SZ–JV. Do této

Obr. 4. Břeclav – Pohansko. Žárové pohřebiště. Legenda: A – žárový hrob, B – kostrový hrob, C – sídlištní objekt, D – žlab, E – hranice výzkumu, F – čtvercová síť.

Fig. 4. Břeclav – Pohansko. Cremation Graveyard. Key: A – cremation grave, B – inhumation grave, C – settlement feature, D – trench, E – excavation border, F – square grid.

skupiny patří hroby ŽP/1–11, 18, 20, 22–25. Kromě jednoho byly všechny hroby orientovány ve směru SZ–JV (výjimku tvoří hrob juvenilního jedince ve skrčené poloze ŽP/3, který byl hlavou orientován opačně, tedy k jihovýchodu).

Podle antropologického posudku byli v této skupině pohřbeni tři muži, čtyři ženy, šest dětí a u čtyř jedinců se nepodařilo stanovit ani věk ani pohlaví. Hrobová výbava byla vyzdvížena z devíti hrobových kontextů (hroby ŽP/1, 4, 5, 8, 10, 11, 18, 22, a 24). Dvakrát se podařilo evidovat hrobový inventář v mužském hrobě, třikrát v ženském, dvakrát v dětském a dvakrát z hrobu jedince bez bližšího antropologického určení.

Z hlediska jednotlivých exemplářů hrobového inventáře je pozoruhodný hrob ŽP/1 (Dostál 1982, obr. 3:1–3). V hrobě starého muže se na levé straně kostry pod pánví nacházel železný nůž a nad levým kyčelním kloubem ležel další zlomek nože. U levého kotníku byly nalezeny tři zlomky z ramene železné osruhy s upevňovací ploténkou se třemi nýty. Jde o jednu z mála výjimek v rámci Pohanska, kdy se element spojovaný s jezdeckou výstrojí vyskytl mimo kostelní pohřebiště či specifický kontext jižního předhradí.

Některé hroby na Žárovém pohřebišti narušovaly objekty či byly přímo zahloubené do zásypů starších stře-dohradištních sídlištních objektů, např. objekt č. 34

byl porušen hned dvěma hrobovými jámami (ŽP/11 a 18), výplň objektu č. 32 byla narušena výkopem hrobu ŽP/7. Hrobová jáma ŽP/8 se zahlubovala do zásypu objektu č. 37 a také hroby ŽP/9 a 10 tento objekt porušily svými kratšími severozápadními stěnami. B. Dostál (1982, 196) na základě terénních pozorování, stratigrafie a dále podle obsahu náplně hrobové výbavy, která však není chronologicky přesně vyhraněná, uvažoval o tom, že východnější skupina s 12 hroby je starší, protože neporušovala sídlištní objekty a mohla být s nimi současná (až na výjimku, kdy hrob ŽP/14 porušil neočíslovaný sídlištní objekt). Zatímco jižnější skupina se 17 hroby sídlištní objekty nerespektovala, ba naopak destruovala jejich výkopy a zásypy.

Navíc se zdá, že severozápadní konec malého pohřebiště mohl plynule navazovat na pouze 4 m vzdálený kruhový kultovní („pohanský“) objekt č. 28, který patří v rámci opevnění Pohanska k nejmladším stavbám a bývá kladen až na začátek 10. století (Dostál 1968; 1992; Macháček – Pleterski 2000).

Na zkoumané poloze nebylo identifikováno vzájemné porušování hrobů. Absence či prezence superpozice se sídlištním objektem (v rámci skupiny hrobů) může být věcí náhody a ani hrobový inventář nám nedává jasnou odpověď. Proto nemůžeme prokázat jednoznačnou současnost nebo následnost popisovaných skupin hrobů.

3.4.3 Lesní školka – tzv. řemeslnický areál (obr. 5) (Dostál 1982; Drozdová 2005; Macháček 2002; 2007)

Výzkum v severovýchodním rohu hradiska v areálu bývalé lesní školky probíhal v několika etapách a zahrnoval i řezy opevněním. Výzkum byl započat v roce 1961 a ukončen byl (prozatím) v roce 1990. Do primárních výzkumů není počítán revizní výzkum studny – objekt č. 203 – z roku 2001, který byl organizován z důvodu získání nových kvalitních vzorků pro dendroanalýzu (Macháček 2005, 106; Dresler – Humlová et al. 2010).

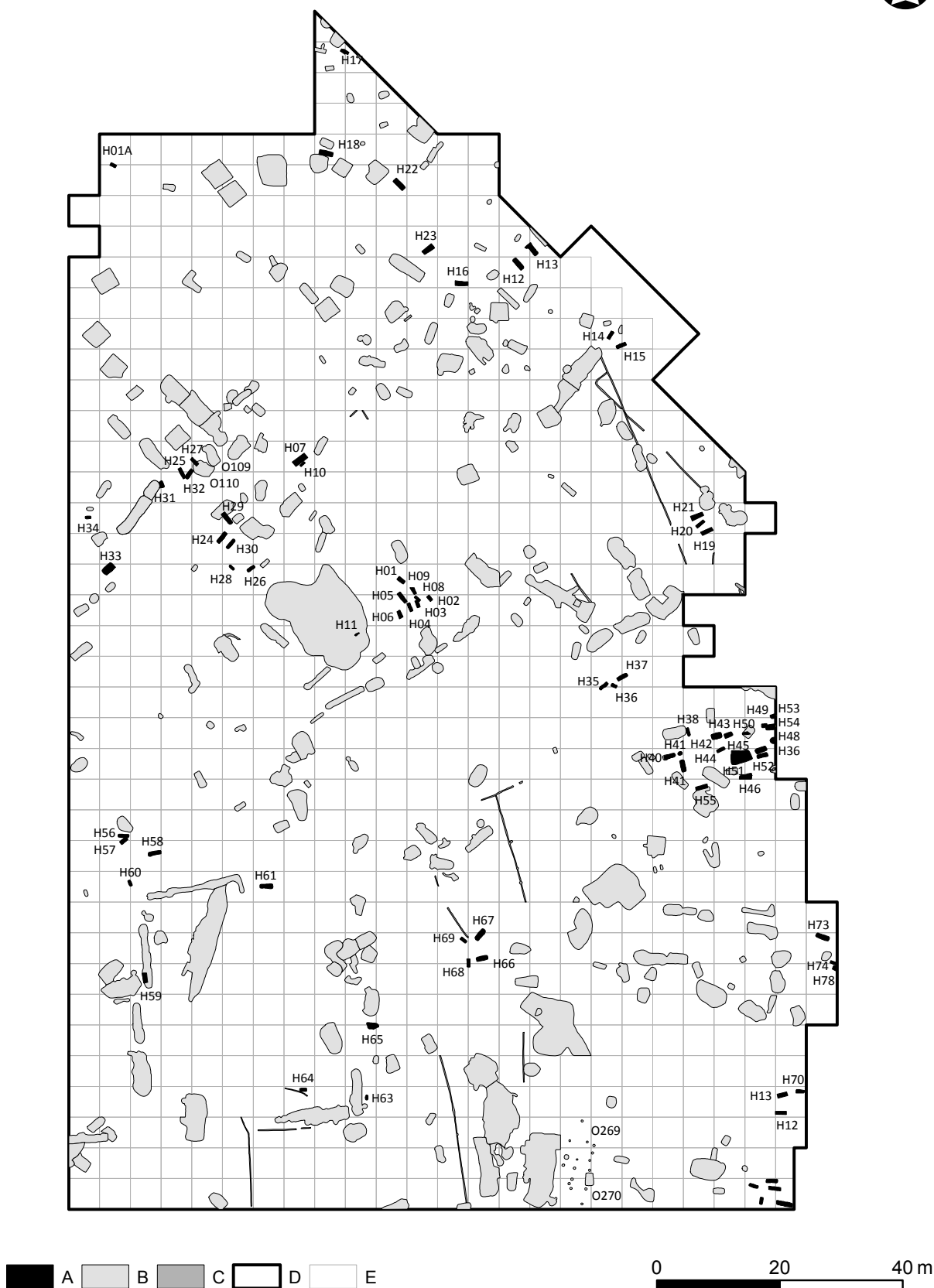
Během 17 archeologických sezón zde bylo objevených 80 hrobů roztroušených po celé ploše. Hroby tvořily malé skupiny nebo byly situované po dvojicích až trojicích či osamoceně mezi sídlištními objekty (obr. 5). Číslování hrobů v *Lesní školce* je poměrně komplikované. V roce 1961 byl objeven hrob LŠ/1. V průběhu digitalizace kresební dokumentace a plánů ze starých výzkumů, která probíhala ve druhé polovině 90. let 20. století, dostal tento hrob označení LŠ/1a, protože první objevený hrob archeologické kampaně v roce 1968 také dostal číslo 1. Během, zatím posledního, archeologického výzkumu v roce 1990 bylo prozkoumaných osm hrobů a poslední číslováný hrob dostal číslo 78, přičemž z číselné řady vypadla číslice

62 (patrně omylem). K celkovému počtu hrobů z *Lesní školky* patří i tzv. ojedinělé hroby OH/12 a 13, které byly zkoumány v roce 1969. Navíc dalších 14 hrobů bylo odkryto v severovýchodní části hradiska při řezech valem, a to v sondách R03, R11, R14 a R15. Tyto hrobové celky však budou hodnoceny zvlášť v podkapitole o hrobech zachycených během výzkumu opevnění hradiska.

Stejně jako v poloze *Žárové pohřebiště*, tak i v *Lesní školce* evidujeme malá pohřebiště, roztroušené skupiny po dvou až čtyřech hrobech nebo osamocené hroby situované mezi sídlištní zástavbou či v superpozicích se sídlištními objekty (porušují výkop objektu nebo se zahlubují do zásypu objektu).

Největší skupina s 18 hroby a 19 jedinci byla objevena u východní hrany zkoumané plochy, v sektoru B mezi čtverci 59–64 (osa X) a 77–80 (osa Y). Hroby LŠ/38 až 55 tvořily čtyři krátké řady orientované ve směru JZZ–SVV (Z–V), stejně tak byly orientovány i hroby (až na dvě výjimky). Jedinci ve dvou hrobech (LŠ/38, dítě a LŠ/41, muž) byli orientováni hlavou na severo-severozápad. Na tomto malém pohřebišti, které pravděpodobně nebylo prozkoumané celé, bylo pohřbených 11 dětí, 6 mužů a 2 ženy. Hrobový inventář byl nalezen pouze ve dvou hrobech. Dětský hrob LŠ/42 se dvěma pohřby (jedinec a – asi 5leté dítě, jedinec b – dítě Infans II) obsahoval železný nůž a zbytky dřevěného vědra s kovovým okutím. Muž z hrobu LŠ/40 měl u pravé nohy uložené různé předměty: železný nůž, bronzový hrot, sklo, štípanou kamennou industrii, jednoduchou kostěnou trubičku (Dostál – Vignatiová 1987, obr. 18). Zajímavý je také hrob mužského jedince LŠ/51, který byl sice bez inventáře, zato se jedná o pohřeb uložený do hrobové jámy s největší kubaturou na celé poloze (350 × 200 × 50 cm). Archeologicky zde byla doložena i přítomnost podložení těla dřevěnou konstrukcí. Hrob byl u severozápadního rohu hrobové jámy porušen mladším pohřbem malého dítěte LŠ/45. Jde o výjimečnou situaci, kdy starší hrob narušuje mladší hrob. V *Lesní školce* byla tato situace zaznamenána pouze dvakrát (hrob LŠ/56 porušoval hrob LŠ/57). Malé pohřebiště u východní hrany zkoumané plochy bude pravděpodobně mladší než okolní sídlištní zástavba, protože šest hrobových jam narušovalo různě razantním způsobem sídlištní objekty (Dostál – Vignatiová 1987, obr. 15).

Asi 50 m jižně od popisovaného pohřebiště – v jihovýchodním rohu zkoumané plochy – se nacházela skupina osmi hrobů (OH/12, 13, LŠ/70–72, 76–78). Ve skupině převládala orientace Z–V s malými odchylkami k jihu či severu. Pouze jeden dětský hrob LŠ/77 byl orientován ve směru S–J. Vzájemný poměr nedospělých a dospělých jedinců se však od předcházející popisované skupiny diametrálně liší. Tam byl poměr dospělý k nedospělému 8 : 11, u dospělých převládali

Obr. 5: Břeclav – Pohansko. Lesní školka. Legenda: A – kostrový hrob, B – sídlištní objekt, C – žlab, D – hranice výzkumu, E – čtvercová síť.

Fig. 5: Břeclav – Pohansko. Forest Nursery. Key: A – inhumation grave, B – settlement feature, C – trench, D – excavation border, E – square grid.

mužští jedinci. Podle antropologického určení v této skupině bylo pohřbeno šest dospělých s jasnou převahou ženského pohlaví (5 žen, 1 muž) a dvě děti.

Hrobový inventář byl zaznamenán u obou dětí (LŠ/70 a 77) a u jedné z žen (LŠ/71). Velmi zajímavý inventář byl nalezen v hrobě asi dvouletého dítěte LŠ/70, kde byla u hlavy uložená keramická nádoba a u pravé ruky byly identifikovány kosti kočky (*Dostál – Vignatová 1993*, 88, obr. 16). Hrob ženy obsahoval železný nůž a druhé dítě bylo vybaveno skleněným příčně segmentovaným korálkem. Ve sledované skupině hrobů se objevil také pohřeb v nestandardní poloze, a to v případě ženského hrobu LŠ/72 – mladá žena byla pohřbena v silně skrčené poloze na levém boku.

Zhruba ve středu zkoumané plochy *Lesní školky* byla objevena další skupina, která se skládala z osmi hrobů (LŠ/1–6, 8, 9). Malé pohřebiště bylo umístěno na poměrně volném prostranství mezi sídlištními objekty. Hroby jednotné orientace SZ–JV vytvářely trojúhelníkový půdorys (v řadě 5–2–1 hrob). Pozoruhodné je věkové rozložení pohřbených, všech osm hrobů patřilo nedospělým jedincům. V hrobě LŠ/5 byl uložen asi 15letý juvenilní jedinec mužského pohlaví. V ostatních hrobech ležely děti ve věku od devíti měsíců po osm let. Všechny hroby kategorie Infans obsahovaly keramickou nádobu, v hrobě LŠ/8 byly dokonce nádoby dvě (*Dostál 1982*, obr. 5, 6).

Asi 15 m severozápadně od malého dětského pohřebiště trojúhelníkového půdorysu se nacházela skupina pěti hrobů nejednotné orientace. Dvakrát byl hrob orientován ve směru JZ–SV (LŠ/30, žena, LŠ/24, muž), dva jedinci byli uloženi hlavou k severozápadu (LŠ/28, kojenec, LŠ/29, muž) a jeden hrob měl orientaci SV–JZ (LŠ/26, dítě). Všechny pět hrobů obsahovalo hrobový inventář typický pro průměrně až podprůměrně vybavené hroby: železné nože, železný či bronzový kruh, nádoba, kostěný předmět se zahrocenou distální částí (tzv. „proplétáček“) (*Dostál 1982*, obr. 7:2–11). Hrob LŠ/29 porušoval výkop sídlištního objektu č. 123. Skupina je sice prostorově kompaktní, ale různá orientace hrobů a také evidovaná superpozice hrobu se sídlištní jámou naznačuje, že hroby nemusely vytvářet pohřební areál používaný v jeden časový interval.

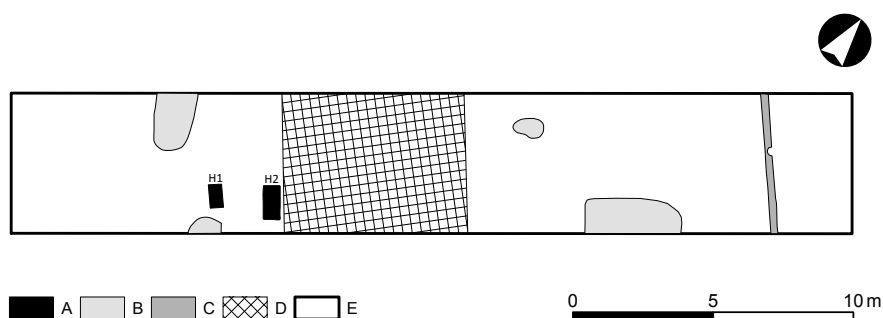
Zbýlých 41 hrobů je rozptýlených po téměř 19 000 m² zkoumané plochy v poloze *Lesní školka*. Tyto hroby tvořily součást různých sídlištních struktur, z toho vyplývá, že jejich orientace je velmi rozkolísaná. Nejvíce, tedy devětkrát, byla zaznamenána orientace JZ–SV. Osm jedinců bylo orientováno hlavou směrem k severozápadu a šest k západu. Ostatní orientace vůči světovým stranám jsou v marginálním počtu.

I když se na celé zkoumané ploše *Lesní školky* jedná o hroby bez jasně vymezených hranic funerálního areálu, přece lze většinu z nich definovat jako hroby standardního pohřebního ritu, kde byl dodržen

základní zvyk uložení těla do hrobu v natažené poloze na zádech. Nestandardní poloha byla dokumentována pouze čtyřikrát – jeden mužský jedinec skrčený na levém boku (LŠ/59), dva ženské jedince na pravém a levém boku (LŠ/35 a 72) a jedenkrát dítě ve skrčené pozici na pravém boku (LŠ/31) (*Dostál 1982*, obr. 5:31, 37:12–14).

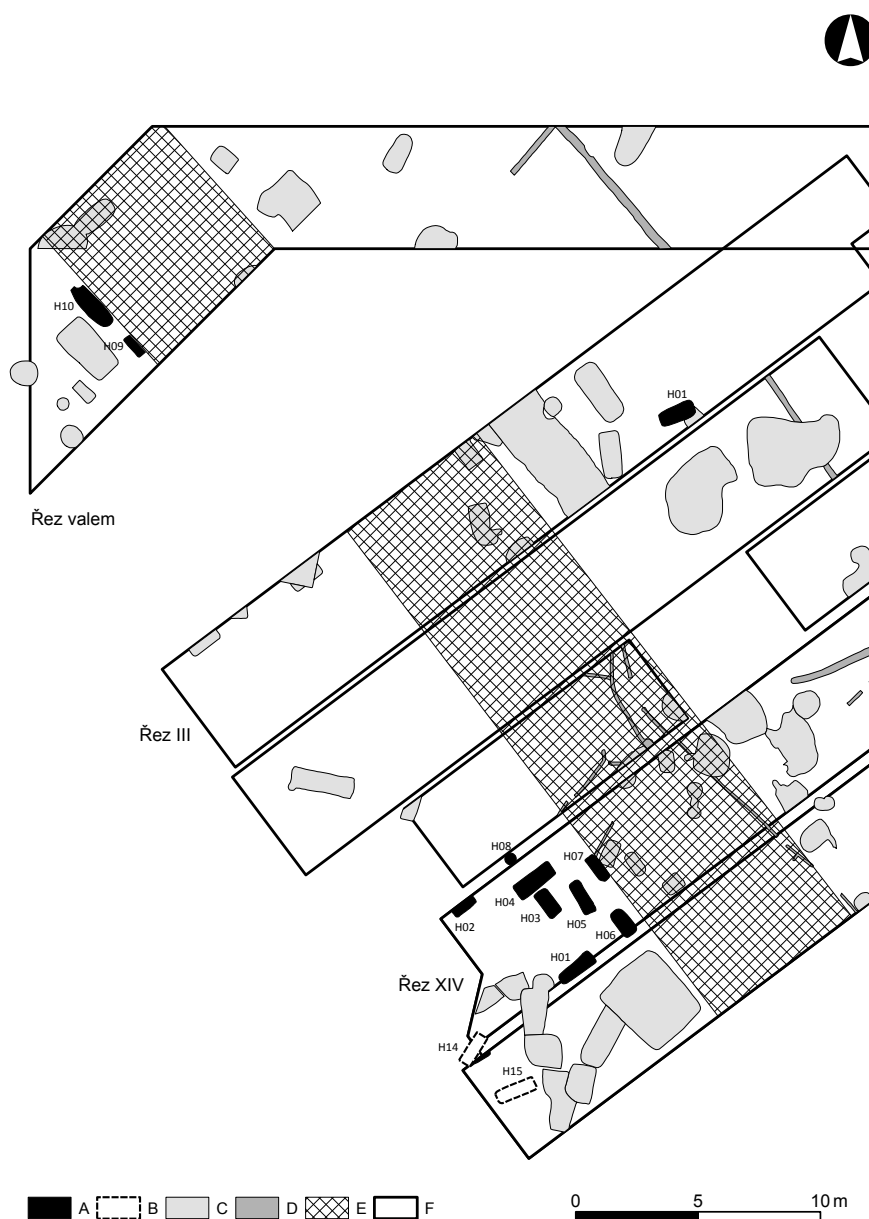
Hrobový inventář u roztroušených jednotlivých hrobů byl vyzdvížen ze dvou dětských, tří ženských a tří mužských hrobů. Za upozornění stojí hrobová výbava jedince LŠ/25. Hrob byl situován v severozápadní části zkoumané plochy. Jedná se o hrob asi 35–40 letého muže uloženého hlavou k severoseverozápadu. Nebožtík byl pohřbený v natažené poloze na zádech. Napravo od lebky ležela lopatková kost z tura, nalevo od lebky se nacházelo zdobené jazykovité nákončí. Z pánve byl vyzdvížen trn přezky, mezi levým zápěstím a femurem ležel nůž a pod ním trojčípá zdobená parohová schránka ve tvaru písmene „Y“, dále vně levého chodidla se našlo drobné obdélníkové nákončí a vně spodní části pravé holeně leželo další jazykovité nákončí (*Dostál 1981*, obr. 3). Kombinace elementů opasku a parohové trojčípé schránky evokují spřízněnost s kulturním prostředím Karpatské kotliny (*Profantová 1992*, 640). Tato drobná úvaha konvenuje s názorem publikovaným B. Dostálem (1993, 48), který na základě poznatků o hrobech z *Lesní školky* (málopočetný až žádný hrobový inventář, rozkolísaná orientace hrobů, absence jasně vyděleného funerálního areálu) uvažuje o možnosti, že hroby z tzv. řemeslnického areálu patřily obyvatelům s nízkým sociálním statutem, kteří byli využíváni na práci pro potřeby tzv. dílenské výroby závislých specialistů (*Březinová – Přichystalová 2014*, 157, 205–206). Pozvání, najatí, zajatí, či jinak na svobodě krácení řemeslníci mohli pocházet z různých částí Evropy. A jako cizinci, lidé s jinými kulturními návyky anebo s nízkým sociálním kreditem, neměli nárok na spočinutí v *locus sacer* – na pohřebišti kolem kostela, nebo tam být pohřbeni ani nechtěli.

To je však pouze jeden úhel pohledu. Při pohledu z jiné strany lze potvrdit fakt, že ze všech 80 hrobů z *Lesní školky* jenom ve čtyřech z nich byli lidé pohřbeni v nestandardních polohách. Naopak více než 90 % nebožtíků bylo uložených v regulérní poloze nznak. Dokonce 50 hrobů bylo orientováno v raném středověku preferovaném směru Z–V s malými odchylkami severním či jižním směrem nebo ve směru preferovaném na Pohansku, tedy JZ–SV. Dvacet šest hrobů bylo vybavených nějakým hrobovým inventářem (32,5 %). Všechny tyto indicie naznačují, že dostatečný projev úcty zemřelému nemusel být striktně vázán na jeho uložení na kostelním pohřebišti, ale že určitým ekvivalentem byla drobná (snad v širším slova smyslu rodinná) pohřebiště v blízkosti sídlištního prostoru. S touto

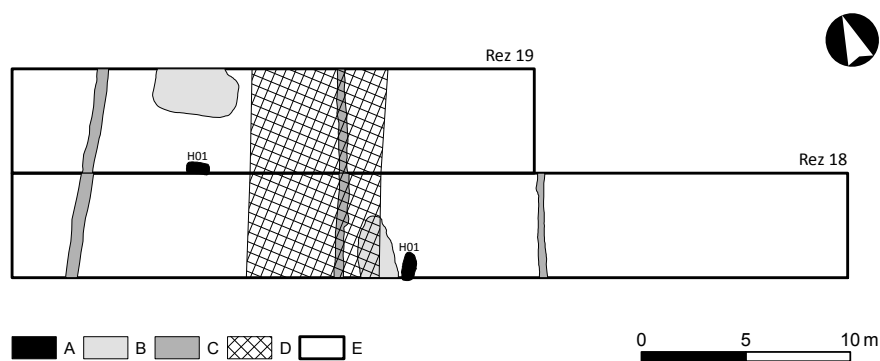
Obr. 6a: Břeclav – Pohansko. Řez valem 11 – v severovýchodní části opevnění. Legenda: A – kostrový hrob, B – sídlištní objekt, C – žlab, D – val, E – hranice výzkumu.

Fig. 6a: Břeclav – Pohansko. Rampart section 11 – in the north-eastern part of the fortification. Key: A – inhumation grave, B – settlement feature, C – trench, D – rampart, E – excavation border.

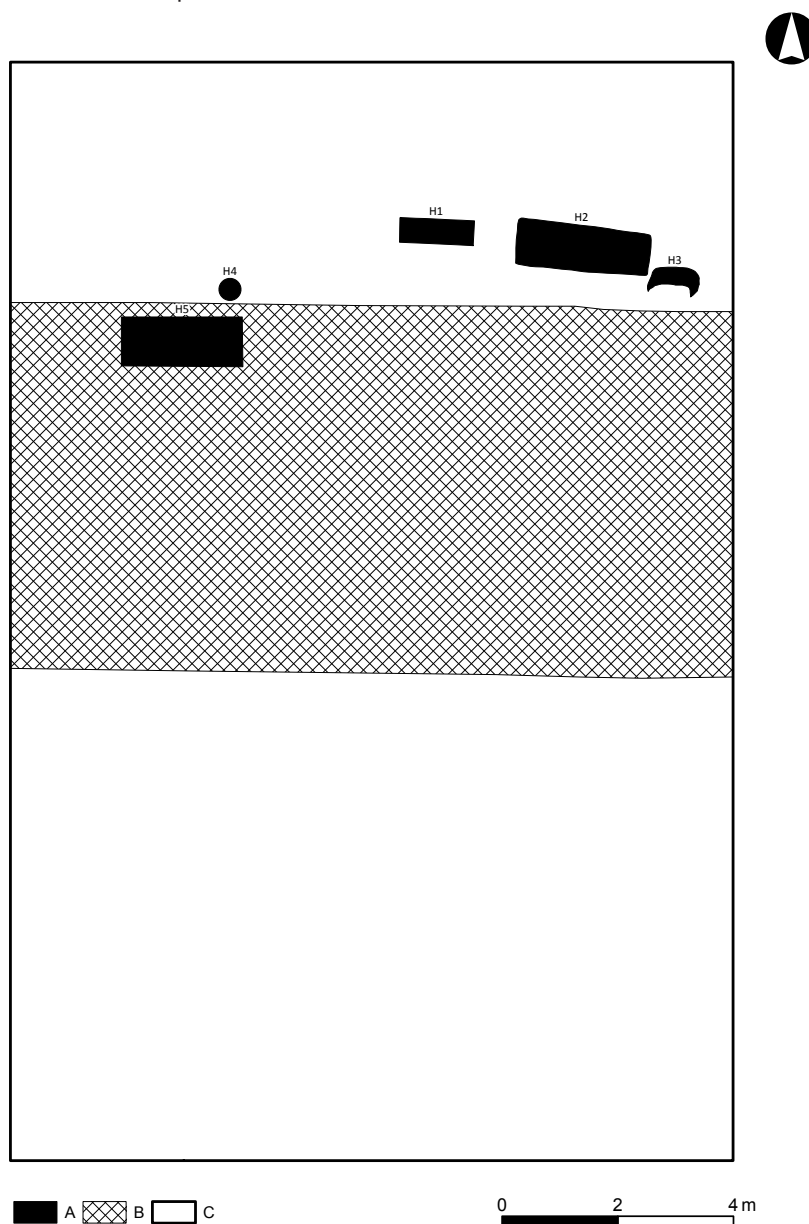
Obr. 6b: Břeclav – Pohansko. Řez valem 3, 14 a 1977 – v severovýchodní části opevnění. Legenda: A – kostrový hrob, B – hroby z polohy Lesní školka, C – sídlištní objekt, D – žlab, E – val, F – hranice výzkumu.

Fig. 6b: Břeclav – Pohansko. Rampart sections 3, 14 and 1977 – in the north-eastern part of the fortification. Key: A – inhumation grave, B – graves from location Forest nursery, C – settlement feature, D – trench, E – rampart, F – excavation border.

Obr. 6c: Břeclav – Pohansko. Řez valem 18 a 19 – v jihovýchodní části opevnění. Legenda: A – kostrový hrob, B – sídlištní objekt, C – žlab, D – val, E – hranice výzkumu.

Fig. 6c: Břeclav – Pohansko. Rampart sections 18 and 19 – in the south-eastern part of the fortification. Key: A – inhumation grave, B – settlement feature, C – trench, D – rampart, E – excavation border.

Obr. 6d: Břeclav – Pohansko. Řez valem 1 – v jižní části opevnění. Legenda: A – kostrový hrob, B – val, C – hranice výzkumu.

Fig. 6d: Břeclav – Pohansko. Rampart section 1 – in the southern part of the fortification. Key: A – inhumation grave, B – rampart, C – excavation border.

strukturou se na Pohansku setkáváme na všech zkoumaných polohách dokonce i tam, kde byly k dispozici funerální areály kolem kostelů (viz výše – tzv. Pohřebiště II, viz níže – severovýchodní předhradí).

3.4.4 Řezy valem – R01, R03, R11, R14, R18, R19; pohřebiště u východní brány (obr. 6a–d a obr. 7) (Dostál 1982; 1984; Dresler 2011; Drozdová 2005)

V nejbližším prostoru kolem opevnění bylo sondami protínajícími val prozkoumaných 21 hrobů. Při výzkumu zatím jediného terénním výzkumem prokázaného vstupu do hradiska, tedy u tzv. východní brány, bylo objeveno malé pohřebiště čítající 17 hrobů. Celkem je tedy kolem valu a brány evidováno 38 hrobových kontextů.

3.4.4.1 Řezy valem

Hroby objevené při řezech valem v severovýchodní části opevnění hradiska byly objevené v letech 1965, 1966 a v sezónách 1975–77 (obr. 6a, 6b). Číselné řady hrobů jsou v této části hradiska v každém řezu samostatné, začínají tedy vždy od číslce 1. Až od roku 1976 navazuje číslování hrobů na předcházející sezónu (hroby Ř14/8–11, Ř1977/9–11). Toto následné číslování se váže jenom na severovýchodní prostor kolem opevnění. Při výzkumu fortifikace v jiné části valu se opět začíná od číslce 1.

Během výzkumů řezů valem v jižní části hradiska bylo v sezónách 1962–1963 objeveno dalších pět hrobů podél dřevěné vnitřní stěny opevnění (obr. 6d). Jeden hrob byl dokonce zahloubený do tělesa hradby (hrob Ř01/5). Zatím poslední průzkum konstrukčních prvků fortifikace hradiska proběhl v jihovýchodní části valu v letech 2005–2007 a během této kampaně byly odkryty dva hroby, každý v jiném řezu (obr. 6c, hroby Ř18/1 a Ř19/1).

Jedinci pohřbení v hrobech přiléhajících k hradbě či z jejího blízkého okolí se charakterem pohřebního ritu nijak neliší od hrobových celků z malých disperzních pohřebišť nebo od solitérních hrobů z ostatních zkoumaných poloh na hradisku i na předhradích.

V řezu valem č. 14 byla dokonce objevená skupina osmi hrobů (Ř14/1–8), kterou můžeme doplnit o dva další hroby objevené během výzkumu polohy *Lesní školka*, jedná se o hroby LŠ/14 a 15 (obr. 6b; Dostál 1982, obr. 4). Toto malé pohřebiště z východního rohu vnitřní plochy hradiska bylo tvořeno hroby jednoho muže, dvou žen a sedmi dětí. Převládala orientace JZ–SV, dvakrát se vyskytlo směřování hlavou k jihovýchodu a dvakrát k severozápadu. Nestandardní poloha těla absentovala. Hrobový inventář obsahovaly tři hroby

(Dostál 1982, obr. 7:15–17). Keramická nádoba byla nalezena v hrobě ženy Ř14/4, velký střep ze zdobené nádoby byl nalezen pod lebkou dítěte z hrobu Ř14/5. Zajímavý nález byl učiněn v hrobě Ř14/6. U pravého spánku asi tříletého dítěte se nacházelo sedm navzájem propojených železných kroužků o průměru cca 0,9 cm. Pravděpodobně se jedná o fragment drátěné košile. Zlomek v hrobové výbavě málo frekventovaného předmětu ze železného materiálu v poloze blízko zranitelné části lidského těla nás přivádí k myšlence, zda by se nemohlo jednat o artefakt apotropaického charakteru. Ochranné vlastnosti se v etnografické literatuře připisují zejména železným předmětům s ostrým koncem. Měly zabezpečit záštitu před nečistými silami a ulehčit přechod z jednoho světa do druhého (Hanuliak 2004, 200; Navrátilová 2004, 213–216; Slivka 2013, 156). V případě dětského hrobu Ř14/6 lze však uvažovat o záměrném propojení účinnosti předmětu v jeho praktické funkci – ochrana drátěné košile před zraněním – s účinností v jeho symbolické funkci – apotropaická vlastnost železa. Fragmenty kroužkových košil jsou známy z hrobových celků i z jiných lokalit (Eisner 1966, 434).

Skupina pěti hrobů západovýchodní orientace byla zachycená během sondáže valu v jižní části opevnění (obr. 6d). Podél vnitřní stěny hradby byly identifikované čtyři hroby překryté hliněnou destrukcí hradby (u hrobu Ř01/4 se jedná pouze o část dětské lebky). Nadložní vrstvy nad zásypy hrobů nebyly porušeny, proto lze předpokládat, že hrobové jámy byly vyhloubeny a zasypany v čase existence fortifikace. V průběhu ztráty funkčnosti hradby a při pomalém zániku sídelní aktivity na hradisku následovala nevyhnutelná destrukce fortifikace, která překryla hroby v její bezprostřední blízkosti.

Hrob Ř01/5 byl zahlouben do tělesa hradby a velmi pravděpodobně stojí mimo ucelenou strukturu hrobů Ř01/1–4. Hrobová jáma nebyla rozlišena, neboť se nacházel 30 cm nad negativy základových klestín a roštu a není vyloučeno, že se jedná o pohřeb jedince z doby výstavby fortifikace (Dostál 1982, 158, 161; Dresler 2011, 155, 157).

Zajímavá je situace kolem určení pohlaví jedince z hrobu Ř01/5. V původním určení dr. A. Lorencové byl skelet označen za ženský avšak s otazníkem (Dostál 1982, 161), nová antropologická analýza kosterního materiálu z Pohanska doc. E. Drozdové (2005, 68) uvádí u jedince Ř01/5 mužské pohlaví. Věk u obou určení zůstal stejný – *Adultus/Maturus*.²

V řezu valem Ř01 byly identifikovány dva hroby, které obsahovaly hrobovou výbavu, a v obou případech si

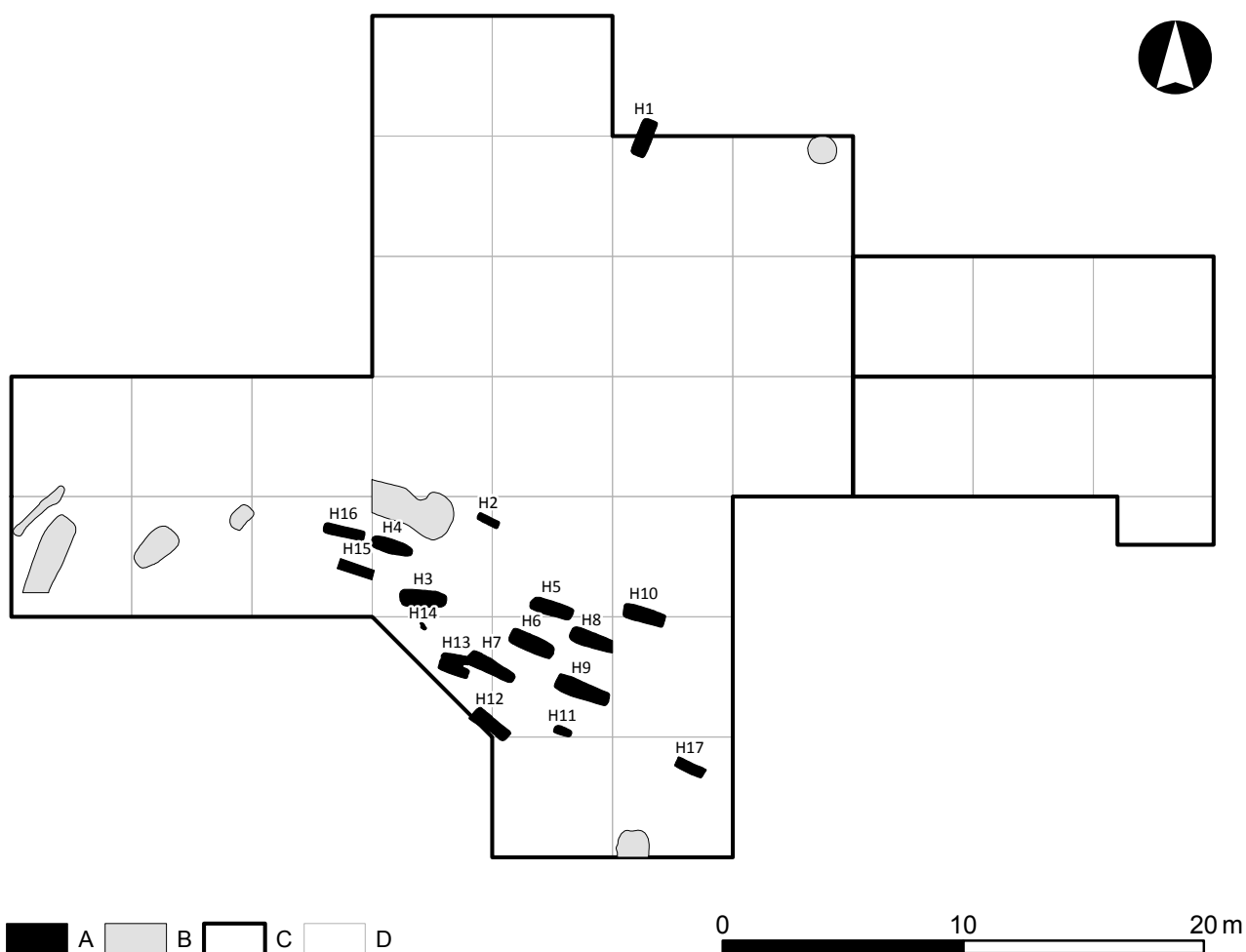
2 V knize E. Drozdové (2005, 68) a P. Dreslera (2011, 155, 157) je u jedince Ř01/5 uvedeno jako číslo hrobu 4, jde však o omyl, pod číslem Ř01/4 se skrývá fragment dětského skeletu, viz Dostál 1982, 161.

tento inventář zaslouží naši pozornost. Dětský hrob Ř01/1 obsahoval dvě bronzové náušnice s trubičkovitým závěskem ze svinutého plechu, zlomek další bronzové náušnice, náhrdelník z devíti skleněných korálek a dvě nádoby (Dostál 1982, obr. 9:7–12). Žena z hrobu Ř01/2 měla v nohách uloženou jednu nádobu a na severním okraji hrobové jámy, asi 30 cm nad úroveň podloží, ležely další dvě rozbité keramické nádoby, které mohly souviset s pohřbem a pohřebními obřady (Dostál 1982, obr. 10).

Sondami zkoumajícími opevnění se podařilo objevit dva hrobové celky, které ležely na vnější straně hradby. Jedná se o hrob Ř03/1 v severovýchodní části a hrob Ř18/1 v jihovýchodní části fortifikace (obr. 6b, c). V prvním případě jde o dětský hrob bez inventáře, jedinec v natažené poloze, orientovaný směrem JZZ–SVV.

Hrob se nacházel cca 6 m od vnější čelní kamenné zdi (Dostál 1982, 155–156). Ve druhém případě (Ř18/1) se také jednalo o hrob bez hrobové výbavy, jedinec byl však uložen ve skrčené poloze na levém boku hlavou k severu. Hrob byl situován cca 1 m od čela hradby, v těsné blízkosti velkomoravského sídlištního objektu č. 1, který byl porušen výstavbou fortifikace (Dresler 2011, 155, obr. 209). Přesnější chronologické zařazení obou funerálních kontextů není možné, lze však předpokládat, že oba patří do hradištního období.

Výzkum valu přinesl ještě jeden zajímavý moment spojený s nálezem lidských ostatků. V řezu Ř11 byl během odkrývání destrukce opevnění objeven juvenilní jedinec ležící na původním komunikačním horizontu (obr. 6a). Zbytky skeletu byly překryty destruovanými zuhelnatělými kusy tlíní dřevěné stěny (Dresler

Obr. 7: Břeclav – Pohansko. Pohřebiště u východní brány. Legenda: A – kostrový hrob, B – sídlištní objekt, C – hranice výzkumu, D – čtvercová síť.

Fig. 7: Břeclav – Pohansko. Graveyard near the eastern gate. Key: A – inhumation grave, B – settlement feature, C – excavation border, D – square grid.

2011, 157, obr. 210, 214). Z kostry se dochovala pouze lebka, část páteře a pár žeber. Některé kosti nesly stopy po opálení. Na základě nálezové situace můžeme vyslovit hypotézu, že se jedná o nešťastnou oběť v souvislosti s násilným zánikem fortifikace (viz výš).

3.4.4.2 Pohřebiště u východní brány

Po odlesnění východní poloviny hradiska v roce 1979 bylo na této straně opevnění sponzorováno výrazné prožlabení valu, široké asi 15 m. Ještě v témže roce proběhlo magnetometrické a geoelektrické měření a výsledky naměřených hodnot byly předběžně interpretovány jako možný vstup do hradiska – tedy jako brána (Dostál et al. 1981).

Archeologický výzkum v prostoru brány s rozšířením sondy směrem dovnitř hradiska byl realizován v letech 1981–1983. První sezóna byla zaměřena hlavně na bránu a k ní bezprostředně přiléhající vnitřní areál. Na východním okraji odkryvu byl zaznamenán hrob číslo 1 – tedy VB/1. Dalších 10 hrobů bylo prozkoumáno následující rok a v roce 1983 bylo zdokumentováno dalších šest hrobů (obr. 7). Hroby se nacházely asi 10 m jihozápadně od brány a cca 15 m jižně od hrobu VB/1, který byl umístěn osamoceně na druhé straně „koridoru“ směřujícího zevnitř hradiska k bráně. Tento hrob se kromě osamocnění umístění odlišoval od ostatních hrobů také svojí orientací. Dítě z hrobu VB/1 bylo uloženo v standardní poloze s hlavou k severo-severovýchodu, zatímco ostatní hroby (VB/2–17) dodržovaly více či méně západovýchodní orientaci těla. Je tedy velmi pravděpodobné, že hrob VB/1 stojí mimo strukturu malého pohřebiště zachyceného jihozápadně od východní brány.

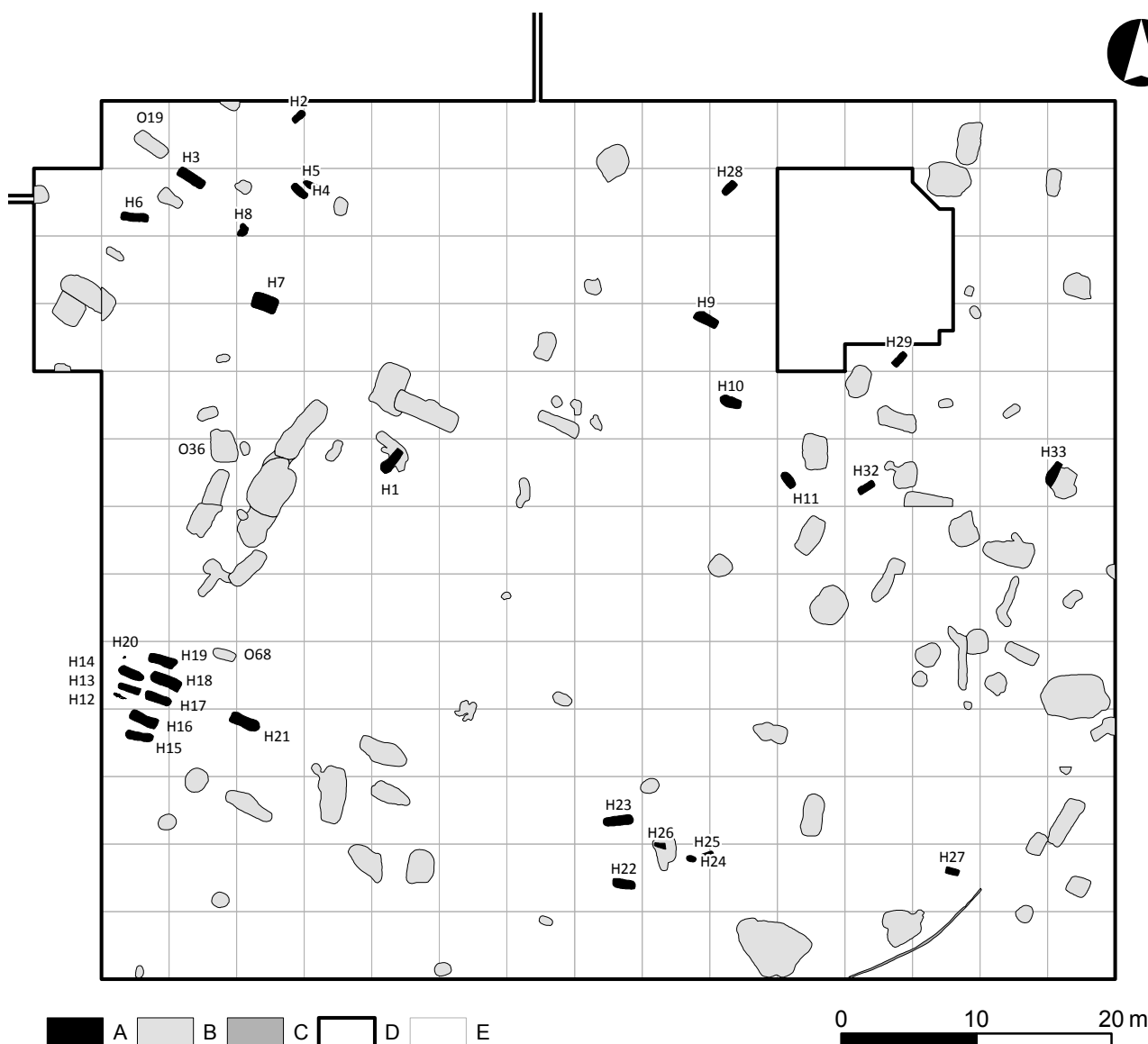
Pohřebiště se skládalo z 16 hrobů ze 17 jedinců. Hroby byly uspořádány do třech nedokonalých řad orientovaných ve směru SZZ–JVV. Nejvíce – tedy devět jedinců – bylo pohřbených ještě v dětském nebo nedospělém věku (v hrobě VB/14 byly objeveny dva dětské skelety, děti ve věku cca 1,5 a 4 let). Čtyři hroby obsahovaly ženský a tři hroby mužský skelet. Hrobový inventář byl identifikován jenom ve čtyřech hrobech a vždy se jednalo o běžné, chronologicky necitlivé předměty (železný nůž – dvakrát, opasková přezka – jednou). Ani v ruce dělaná masivní keramická nádoba z hrobu VB/10 (žena s hrudní kyfózou) nepomohla pohřebiště lépe datovat (Dostál 1984, obr. 3, 8).

Zajímavá situace byla pozorovaná u hrobů VB/3 a 6, kde byla identifikovaná poloha na břichu. Oba hroby se nacházely ve střední řadě, cca 3 m od sebe a neobsahovaly žádný inventář. Muž z VB/3 (asi 35–40 let) byl pohřbený v mělkém hrobě, kterého dno leželo cca 10 cm nad podloží. Kostra byla v místě lebky a dolních končetin značně dislokovaná a poničená

z důvodu recentního narušení během povrchové skrývky a při odstraňování kořenů z pařezu, který se nacházel přímo nad hrobem. Pravá horní končetina ležela pod tělem, v mírném pokrčení směrem vlevo. Pravé předloktí a ruka byly intencionálně překryty lumbálními obratli a levou stranou pánve. Levá horní končetina ležela podél těla. Původní polohu dolních končetin nelze stanovit kvůli jejich dislokaci.

V hrobě VB/6 byla pohřbená žena ve věku asi 30–35 let. Ležela v poloze na břichu, tváří k zemi. Levá horní končetina, ohnutá v lokti, ležela vedle těla. Pravá mírně pokrčená horní končetina ležela pod tělem, kosti ruky byly pod pánví. Dolní končetiny byly v natažené poloze. Také tento hrob byl bez inventáře.

Ventrální dekubitus, často s tváří k zemi, nepatří sice mezi časté polohy raně středověkého pohřebního ritu, není však jevem zcela neznámým. Jedinci jsou většinou uloženi v natažené poloze, s dolními končetinami v podélné ose axiálního skeletu a s horními končetinami nataženými podél těla. Vyskytnou se drobné odchylky v různém stupni pokrčení v lokti směrem od těla nebo k tělu. Na Pohansku jsme zaznamenali polohu na břichu např. v poloze *Velmožský dvorec* na tzv. Pohřebišti II – hrob PII/6 (Dostál 1975, 335–336). Z jiných soudobých lokalit byla ventrální poloha evidována např. na pohřebišti v Rajhradě – hroby 101, 199, 214, 224, 268, 273, 287, 333, 438 (Staňa 2006, obr. 19, tab. X) nebo ve Velkých Bílovicích – hrob 51 (Měřínský 1985, 113–114). Většinou jsou tyto hrobové celky považovány za hroby tzv. upírů/vampýrů. Uložením těla v nestandardní poloze měla být zajištěna bezpečnost přímých pozůstatků nebo celé sousedské komunity apod. (Měřínský 1985, 78–82; Unger 2006, 143–177). Jako další vysvětlení pro uložení mrtvého do hrobové jámy na břicho se nabízí teorie, že tímto způsobem byli pohřbeni jedinci, kteří se vůči danému společenství, respektive vůči zákonům platícím v daném společenství, provinili a po smrti byli pochováni sice na pohřebišti a do řádného hrobu, ale na znak pokání byli uloženi v nedůstojné poloze (Unger 2006, 164). Použití polohy na břichu jako znaku pokání by v tomto případě bylo navíc umocněno polohou hrobů v blízkosti brány. Symbolika brány jako místa přechodu z jednoho prostoru do druhého, v přeneseném významu jako místa přechodu do jiného světa, změny stavu se udržovala daleko do období vrcholného středověku. U bran se konaly právní rokování, skládaly se přísahy, uskutečňovaly se tu smíření, svatby. Než se naplno ujala křesťanská pravidla pro povinnost pohřbívání pouze v posvěcené půdě řádně ustanovených hřbitovů, prostor brány byl chápán jako místo, kde lze duši zemřelého usnadnit přechod ze světa živých na onen svět (Slivka 2013, 29–30).

Obr. 8: Břeclav – Pohansko. Lesní hrúd. Legenda: A – kostrový hrob, B – sídlištní objekt, C – žlab, D – hranice výzkumu, E – čtvercová síť.

Fig. 8: Břeclav – Pohansko. Forest Dune. Key: A – inhumation grave, B – settlement feature, C – trench, D – excavation border, E – square grid.

3.4.5 Lesní hrúd (obr. 8); (Drozdová 2005; Macháček 2005)

Mírně vyvýšená poloha na písčité duně (tzv. hrúdu)³ v jihovýchodní části hradiska byla menšími sondážemi zkoumaná již v roce 1980 a 1984. Během těchto sondáží však žádné hrobové celky nebyly nalezeny. Během cíleného archeologického výzkumu polohy *Lesní hrúd* v letech 1999–2004 bylo na ploše 65 × 75 m prozkoumaných 33 hrobů (LH/7 je hrob koně), 99 sídlištních

objektů a 149 kůlových/sloupových jam (Macháček 2005, obr. 18; Přichystalová 2013, 20).

Hroby na *Lesním hrúdu* byly roztroušeny po malých skupinách nebo osamoceně po celé zkoumané ploše, kromě jejího středu, kde ostatně bylo pomálu i sídlištních objektů. Malé pohřebiště s 10 hroby bylo objeveno v jihozápadní části plochy (viz níže). Celkem bylo zdokumentováno 32 očíslovaných lidských hrobů. Dvě dětské kostry byly objeveny při výzkumu sídlištních objektů – objekt č. 19, lidská kostra má kontext 155 (Přichystalová 2010, obr. 4) a objekt č. 36, lidská kostra má kontext 118 (obr. 8).

I když na některých místech zkoumané plochy byla zaznamenána poměrně hustá frekvence

³ Hrúd – místní označení pro geologický útvar – vyvýšeninu – fluvialního původu, který lze interpretovat jako nejmladší relikt říční terasy z konce pleistocénu (Dresler 2016, 28).

archeologických objektů, superpozice hrobové jámy se sídlištním objektem byla zaznamenána jenom dvakrát – hrob LH/33 narušil výkop sídlištního objektu č. 104 a hrob LH/26 se zahluboval do zásypu sídlištní jámy č. 66. Jak již bylo zmíněno výše, dva lidské pohřby byly evidovány přímo v sídlištních objektech. Narušení hrobu mladším zásahem bylo zaznamenáno pouze jednou. Hrob LH/1 byl porušen recentním zásahem.

Podle antropologických údajů bylo ve zkoumaném prostoru pohřbeno 8 žen, 2 muži, 25 dětí a jeden dospělý jedinec z hrobu LH/1 zatím zůstává bez určení pohlaví (Drozdová 2005, 68–70). V hrobech LH/20 a 32 byly uloženy kostry dvou jedinců (dětí). Tento fakt byl zaznamenán až během antropologické analýzy kosterního materiálu. U hrobu LH/20 nebyla zachycená hrobová jáma a kosti nebyly uloženy v anatomickém pořádku. Vyzvednutý osteologický materiál patřil asi osmiletému jedinci. Soubor však obsahoval i fragment chrupu asi dvouletého dítěte. Podobná situace byla zaznamenána i u hrobu LH/32. Hrobový celek obsahoval skelety dvou dětí ve věku cca 7 let a 1,5 roku.

Z 32 regulérních lidských hrobů (nepočítáme zde hrob koně LH/7) jich 11 obsahovalo hrobový inventář. Výbava se nacházela v pěti ženských a šesti dětských hrobech. Zvláštností *Lesního hrůdu* je výskyt hrobů se šperkem tzv. veligradského typu. Stříbrné košíčkové nebo hrozníčkové náušnice byly evidovány ve třech hrobech: LH/6, 9 a 10. Výjimečný je hrob mladé ženy LH/9, která byla vybavena dvěma páry stříbrných náušnic. Hrob ležel osamoceně v jihovýchodní části zkoumané plochy. Asi 5 m jiho-jihovýchodně od něj se nacházel hrob LH/10, kde bylo pohřbeno asi 5–7 leté dítě. Při proplavování zásypu hrobu byla nalezena stříbrná hrozníčková náušnice. Třetí hrob se stříbrným šperkem se nacházel v severozápadním rohu sondy. Jedná se o ženský hrob LH/6. Jedna náušnice byla nalezena po pravé straně lebky. V oblasti pánve se našel valounek z křišťálu a velmi zkorodovaný železný předmět – asi nůž.

Dalším zajímavým kontextem je hrob LH/23, kde byl pohřbený cca sedmiletý jedinec (možná chlapec). Dítě bylo vybaveno nožem, který ležel u levého stehna, a sekerou, která spočívala u pravého kolene ostřím od těla. V nohách bylo deponováno původně dřevěné vědro s železným okutím (nacházelo se cca 25 cm nad dnem hrobové jámy).

Všechny čtyři příklady uvedených hrobových celků jsou na Pohansku typické jen pro kostelní pohřebiště, pokud se jedná o šperk, pokud se jedná o elementy bojovnícké (jezdecké) výbavy, pak musíme počítat i s funerálními areály na *Jižním předhradí*.

Na *Lesním hrůdu* bylo prozkoumáno také malé pohřebiště. Nacházelo se ploše čtyř čtverců 5 × 5 m (C7–47/48, C6–47/48). Devět hrobů vytvářelo dvě kompaktní řady orientované ve směru JZ–SV. Jednu

řadu tvořily čtyři hroby (LH/12, 13, 14 a 20) a druhou řadu pět hrobů (LH/15–19). Zhruba 5 m jihovýchodně od těchto hrobů se nacházel další hrob LH/21, který stál poněkud osamoceně, ale v jedné ose s hroby LH/13 a 17.

Asi 4 m východně od popisované skupiny devíti hrobů byl situován sídlištní objekt č. 68 oválného půdorysu (rozměry 174 × 81 × 38 cm) s totožnou orientací jakou měly hrobové jámy, tedy SZZ–JVV. Zásyp objektu obsahoval fragmenty mazanice, zvířecí kosti a zlomek brousku. Možná se jedná o hrobovou jámu, ve které nebyly archeologicky detekovány lidské ostatky, objekt byl však definován jako sídlištní jáma.

Bez problematičtějšího výkopu objektu č. 68 bylo pohřebiště tvořeno 10 hroby z 11 jedinci. Zvláštností celé skupiny je, že šest hrobů patřilo dospělým jedincům, což je 55 % veškeré dospělé populace pohřbené na *Lesním hrůdu*. Jeden hrob obsahoval kostru muže, 5 hrobů bylo ženských a ve čtyřech hrobech byly pohřbené děti (hrob LH/20 obsahoval kosti ze dvou jedinců, viz výše). Hrobový inventář byl nalezen pouze v ženských hrobech. Hrob LH/16 obsahoval nádobu, v LH/19 byl nalezen nůž a v hrobě LH/21 jsou evidované dva zelenomodré čtyřikrát podélně členěné olivovité korálky.

Dvě hrobové jámy (LH/12 a 20) nedosahovaly svým dnem úrovně podloží. Skelety z hrobů LH/14, 18 a 19 měly kosti končetin těsně podél axiálního skeletu, což budilo dojem svázání těla anebo velmi těsného primárního dutého prostoru. Žena z hrobu LH/19 měla dokonce překřížené kotníky. Všechna výše zmiňovaná fakta navozují myšlenku, že by se mohlo jednat o pohřebiště lidí s nízkým nebo dokonce s negativním sociálním kreditem (Píštěková 2011).

3.4.6 Severovýchodní předhradí – disperzní pohřební areály (obr. 9a, b) (Dostál 1970a; 1982; Dresler et al. 2008; Dresler – Přichystalová – Macháček 2014; Drozdová 2005)

V následujícím textu se soustředíme na archeologické výzkumy ze sezón 1960, 1968, 1970–72, 1975, 1977 (staré výzkumy) a z let 2013 až 2016 (nové výzkumy). O druhém kostelním pohřebišti na severovýchodním předhradí bude pojednáno v samostatné podkapitole.

Do roku 1977 bylo na předhradí objeveno celkem 50 středohradištních hrobů (obr. 9a). Další hroby z kategorie tzv. disperzních pohřebních areálů byly prozkoumány až během nové archeologické terénní kampaně v nultých a desátých letech 21. století. Mezi léty 2013–2016 bylo zdokumentováno 14 hrobů, z toho jeden lze na základě nálezové situace datovat do časně slovanického až starohradištního období (obr. 9b). Kosterní

Obr. 9a: Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí – výzkumy z 20. století. Legenda: A – kostrový hrob, B – sídlištní objekt, C – žlab, D – hranice výzkumu, E – čtvercová síť.

Fig. 9a: Břeclav – Pohansko. North-Eastern Suburb – 20th century excavations. Key: A – inhumation grave, B – settlement feature, C – trench, D – excavation border, E – square grid.

pozůstatky velmi malého dítěte (SVP/205) byly totiž součástí zásypu zásobní jámy č. 174. Obilnice byla na základě keramiky z výplně předběžně datována do časně slovanského až starohradištního období. Zevrubné zpracování materiálu dosud neproběhlo (Dresler et al. 2014, 50). Celkově bylo tedy na *Severovýchodním předhradí* mimo kostelní pohřebiště objeveno 64 kostrových hrobů, řazený jsou zde standardní i ne-standardní pohřby.

První výzkumy na poloze se odehrávaly v roce 1960 v místě dnešní výzkumné archeologické stanice. Již v první sezóně byla zachycena skupina 11 hrobů z 12 jedinců (SVP/1–11) (Dostál 1970a, obr. 2). Další odkryv v areálu předhradí (1968, 1971, 1972) směřoval

na východ a jihovýchod od budovy základny k okraji terénní vlny, která v současnosti tvoří hranici záplavových vod. Během této kampaně bylo prozkoumaných 24 hrobů roztroušených po ploše předhradí. Na jižním okraji sondy se nacházelo malé pohřebiště se sedmi hroby (SVP/12–18), které byly uspořádané do jedné řady podél liniového výkopu (žlabu) přibližně západovýchodní orientace. Všechny hroby kromě dětského hrobu SVP/12 se nacházely jižně od žlabu, v jeho těsné blízkosti. Hrob SVP/12 se nacházel „z druhé strany“ liniového objektu v úrovni hrobů SVP/16 a 17 (Dostál 1970a, obr. 3).

Třetí výrazná kumulace funerálních kontextů byla objevená při výzkumu v roce 1975, kdy se rozšiřovalo

Obr. 9b: Břeclav – Pohansko. Severovýchodní předhradí – výzkumy z let 2013–2016. Legenda: A – kostrový hrob v profilu sondy, B – kostrový hrob, C – kostel, D – sídlištní objekt, E – zemnice, F – žlab, G – zděný sídlištní objekt, H – hranice výzkumu, I – čtvercová síť.

Fig. 9b: Břeclav – Pohansko. North-Eastern Suburb – 2013–2016 excavations. Key: A – inhumation grave in the trench profile, B – inhumation grave, C – church, D – settlement feature, E – sunken dwelling, F – trench, G – relic of a stone-built settlement feature, H – excavation border, I – square grid.

technické zázemí vědecké stanice, a to směrem na sever. Skupinu vytvářelo 13 hrobů (SVP/36–48) (Dostál 1982, obr. 12). Hrob SVP/49 ležel osamoceně asi 6 m severně od uzavřené struktury zmiňovaných hrobů. Poslední objevený hrob ze starých výzkumů předhradí – SVP/50 – byl zachycen v malé sondě 5 × 5 m z roku 1977, která byla položena mimo kompaktní plochu výzkumu *Severovýchodního předhradí*. Hrob byl situovaný cca 50 m severozápadně od malého pohřebiště zkoumaného v roce 1975.

Pak nastala v terénním výzkumu polohy výrazná přestávka, a sice 31 let. V roce 2008 započal odkryv druhého kostela a okolního pohřebiště (Macháček *et al.* 2016). První disperzní hroby byly ale objeveny až v roce 2013 (Dresler *et al.* 2014, 50–52). Odkryté byly čtyři hroby – jeden regulérní (SVP/203), dva pohřby dětí do zásypu zaniklých sídlištních objektů (SVP/204 do středohradištní zemnice č. 175 a SVP/205 – do zásypu starohradištní zásobní jámy č. 174) a hrob skrčenice SVP/206. V roce 2014 byly objeveny další dva hroby

na sídlišti (SVP/207 a 208). Výraznější kumulace hrobů, kterou snad můžeme nazývat malým pohřebišťem, byla odkrytá v roce 2015. Středem sondy, západně od fragmentu zděné profánní stavby, procházela řada šesti hrobů (SVP/210–215; obr. 9b). Porušený mělký dětský hrob SVP/209 se nacházel osamoceně u severní stěny sondy.

Zatím posledním hrobem objeveným v prostoru *Severovýchodního předhradí* je hrob SVP/216, který však byl pouze zaznamenán v jižním profilu sondy z roku 2016. Hrob nebyl archeologicky zkoumán.

Na disperzních pohřebištích a v osamocených hrobech na poloze *Severovýchodní předhradí* bylo podle dostupné antropologické analýzy hrobů SVP/1 až SVP/50 uloženo 11 mužů, 6 žen, 26 dětí a 3 neurčení jedinci (Drozdová 2005, 83–85). K analýze neměli odborníci k dispozici skelety z hrobů SVP/7, 9, 30, 31 a 38.⁴ Naopak hrob SVP/10 obsahoval skelety dva – v obou případech se jednalo o děti. Hroby z nových výzkumů 2013–2016 ještě nebyly zpracovány.

Nebožtíci z roztroušených hrobů byli na *Severovýchodním předhradí* nejčastěji ukládáni do hrobů hlavou k severozápadu nebo k jihozápadu (v obou případech osmákrát), což jsou preferované orientace u disperzních pohřebišť na Pohansku. Orientace Z–V, případně JZZ–SVV, SZZ–JVV, zde byla evidována u 15 jedinců. Ostatní orientace vůči světovým stranám jsou zastoupeny jen marginálně. Tři nejfrekventovanější orientace souvisejí s existencí čtyř malých pohřebišť. Na každém z nich totiž dominoval vždy jeden směr uložení nebožtíka do hrobu.

Na pohřebišti zachyceném výzkumem v roce 1960 v místě dnešní vědecké základny bylo objeveno 11 hrobů z 12 jedinců. Většina jedinců (hrobových jam) byla orientována směrem SZ–JV (osmkrát). Malý funerální areál umístěný mezi dvě výrazné kumulace sídlištních objektů byl tvořen jednou řadou s pěti hroby a nesourodou skupinou čtyř hrobů. Mezi nimi se nacházel jako spojovací článek dvojhrob SVP/10. Na severozápadním okraji pohřebiště byl situován předsunutý hrob SVP/1. Na pohřebišti byly pohřbené tři ženy, jeden dospělý neurčený jedinec, šest dětí a ve dvou hrobech nebyl zjištěn žádný lidský osteologický materiál. Hrobový inventář obsahovalo šest hrobů.

Velmi zajímavý nález byl učiněn při výzkumu dvojhrobu SVP/10, kde byly pohřbené dvě děti ve věku od 4 do 6 let. Dvojhrob SVP/10 byl situován v centrální pozici vůči ostatním hrobům. Kostry ležely bezprostředně na sobě, v poloze naznak, orientované antipodicky (S–J, J–S). Jedinec SVP/10a, orientován hlavou na sever, měl u levého ramene drobnou keramickou nádobu

společně se zbytky dřevěného vědra s kovovým okutím a nožem. Po levé straně lebky a pod ní se nacházely tři gombíky, dva z nich patří k typu litých olověných knoflíků (závěsků) s vysokým krčkem. Mezi pravým loktem a tělem ležely zlomky parohového hřebene. U jedince SVP/10b byl nalezen široký bronzový páskový prsten s fragmenty textilie (Dostál 1970a, 122–124).

V ostatních hrobech se našly poměrně běžné artefakty jako např. železné nože (čtyřikrát) anebo párové náušnice z bronzového drátu (typ 7–19 podle Dostál 1966). V hrobě SVP/8 byla u lebky nalezena stříbrná náušnice z oboustranným válcovitým závěskem ze spirálovitě stočeného tordovaného drátu (Dostál 1970a, obr. 5:7). Pohřební areál vykazuje všechny charakteristiky běžné pro tzv. venkovská pohřebiště, rozdíl je pouze v tom, že toto pohřebiště je umístěno do rámce sídlištní struktury zástavby předhradí centrální sídelní aglomerace.

Asi 12 m severně od popisované situace se nacházela skupina 13 hrobů. Pohřebiště se nacházelo na jihovýchodním okraji plochy husto poseté sídlištními objekty. Deset hrobových jam tvořilo těsně semknutou skupinu, centrem které byla řada šesti hrobů s orientací JZ–SV (SVP/39–48). Tři další hroby (SVP/36–38) byly situovány zhruba 3 m jihozápadně od ostatních hrobových celků a jejich skutečná souvislost s kompaktní desetičlennou skupinou hrobů není zcela jistá. Celkem bylo hlavou k jihozápadu orientováno 8 jedinců, všichni byli členy centrální skupiny. Dvakrát se vyskytla orientace SZ–JV a jednou Z–V, SZZ–JVV a JJZ–SSV. Malé pohřebiště mělo odlišnou demografickou náplň než pohřebiště, které se nacházelo pod dnešní budovou základny. Z hrobů byly vyzvednuty skelety dvou mužů, jednoho adultního jedince bez určení pohlaví a devíti dětí ve věku od jednoho do sedmého roku života. Hroby dospělých jedinců (SVP/39, 41 a 47) byly situovány kolem hrobů dětí a jejich pozice navozuje představu, že tito jedinci měli za úkol ochraňovat děti pohřbené v centru skupiny. Všechny kostry spočívaly v poloze naznak. Inventář byl objeven pouze ve dvou dětských hrobech. Asi pětileté dítě z hrobu SVP/42 mělo u levého kolena nůž a zhruba 1,5leté batole z hrobu SVP/48 bylo vybaveno dvěma železnými rolničkami (Dostál 1982, obr. 14:19–11).

Třetí kumulace hrobů byla objevena během výzkumu v roce 1968 na jižním okraji sondy. Sedm hrobů tvořilo zhruba 20 m dlouhou řadu orientovanou Z–V (hroby SVP/12–18). Hroby byly vyhloubeny podél liniového výkopu, zřejmě se jednalo o základový žlab po nějakém ohrazení, které možná souviselo s opevňovacím systémem severovýchodního předhradí (Dresler 2011, 161). Pouze hrob kojence SVP/12 se nacházel na hypotetické vnitřní straně předhradí. Ostatní hroby byly lokalizovány jižně od žlabu a tedy zřejmě vně areálu. Na pohřebišti byli pohřbeni dva muži, jedna žena,

4 Hroby SVP/7, 9 a 38 neobsahovaly skelet – totální dekompozice / kenotaf? U hrobů SVP/30 a 31 došlo patrně ke ztrátě kosterního materiálu.

dvě děti a dva jedinci zůstali bez bližšího antropologického určení (SVP/13 adultní a SVP/14 juvenilní jedinec) (Drozdová 2005, 84). Všechny hroby, kromě hrobu SVP/17, byly orientované ve směru Z–V. Muž z hrobu SVP/17 byl hlavou orientován k severozápadu. Stará žena z hrobu SVP/16 se ze skupiny vydělovala nestandardní polohou uložení těla. Skelet vyplňoval východní polovinu jámy ve tvaru ledviny. Kostra byla v silně skrčené poloze na pravém boku. Nebyl zde identifikován žádný hrobový inventář. Zajímavé je, že tento hrob byl k palisádě přimknutý nejtěsněji a téměř proti němu, z druhé strany žlabu, byl situován dětský hrob SVP/12.

Žena pohřbená v extrémně skrčené poloze na pravém boku, s hlavou otočenou směrem k jihovýchodu, byla objevena i během výzkumu pohřebního areálu kolem rotundy (Macháček et al. 2016, 45, 46, 204, 255). Tento hrob velmi pravděpodobně nepatřil do kontextu kostelního pohřebiště. Nacházel se 3 m jižně od jižního rohu základového palisádového žlabu po oplocení hřbitova. Žena byla uložena do mělkého hrobu, nad kterým se v době výzkumu nacházela destrukce povrchového sídlištního objektu. Další hrob dospělého jedince v extrémně skrčené poloze, tentokrát na levém boku, byl objeven v roce 2013. Hrob SVP/206, orientován JV–SZ, se nacházel pod severním nárožím palisádového žlabu Z4. Zásyp žlabu a hrobové jámy nebylo možné vzájemně rozlišit. Předběžně je nález interpretován jako možná stavební oběť (Dresler et al. 2014, 50–51). Zvláštní společenský status měly pravděpodobně i výše zmiňované ženské hroby v nestandardní poloze.

Lze tedy předpokládat, že malé pohřebiště vně palisádového žlabu na okraji terénní vlny, sloužilo pro potřeby pohřbívání lidí s nízkým anebo zvláštním sociálním statutem. Odpovídá tomu situování hrobů „extra muros“ a snad také i malý výskyt hrobového inventáře, který byl evidován ve dvou hrobech. Muž z hrobu SVP/15 měl u sebe nůž a dva křesací kamínky a juvenilní jedinec SVP/18 byl vybaven keramickou nádobou a u lebky byla nalezena bronzová náušnice s válcovitým závěskem se svinutého plechu (Dostál 1970a, 125–126).

Poslední skupina hrobů, kterou můžeme označit za malé pohřebiště, byla objevena v roce 2015. Hroby nebyly ještě zevrubně zpracovány, proto zde uvedeme pouze základní informace. Ve středu sondy, západně od fragmentu zděné profánní stavby, bylo situováno šest hrobů (SVP/210–215), pět z nich vytvářelo řadu dlouhou cca 12 m, orientovanou ve směru SZ–JV. Hrob SVP/210 byl z řady vysunutý asi o 2 m směrem na severovýchod (blíže k zmiňovanému zděnému nároží, obr. 9b). Jedinci zde pohřbení byli hlavou orientováni k jihozápadu, tedy jako většina nebožtíků u druhého kostela a na Pohansku vůbec. Mrtví byli pohřbeni v regulérní poloze na zádech s nataženými končetinami,

jen jedinec SVP/211 měl horní končetiny mírně pokrčené a obě ruky uložené v abdominálním prostoru. Ve čtyřech případech bylo zaznamenáno podložení hlavy plochým kamenem. Tento fenomén je na Pohansku evidován pouze na kostelních hřbitovech. Mimo kostelní funerální areály byl tento zvyk dokumentován jenom na poloze *Severovýchodní předhradí*, a to jak na výzkumech ze 70. let 20. století, tak i na výzkumech nových (Dostál 1982, obr. 13). Hroby porušovaly sídlištní objekty, kterých zásypy obsahovaly keramiku z vrcholně velkomoravského období. Je tedy pravděpodobné, že tyto hroby bude možné datovat do konečné fáze osídlení lokality. Na potvrzení uvedené hypotézy je však nutné řádné zpracování materiálu.

3.4.7 Severovýchodní předhradí – pohřebiště u druhého kostela (obr. 10) (Macháček et al. 2014; Macháček et al. 2016; Macháček – Wihoda 2016)

O pohřebišti kolem druhého kostela vyšla v roce 2016 velmi podrobná monografie, proto o něm uvádíme jenom základní informace (Macháček – Dresler – Přichystalová – Sládek 2016). Pohřebiště kolem jedno-apsidové centrální sakrální stavby (druhý kostel) bylo zkoumáno v letech 2008 až 2012. Bylo zde objeveno 152 hrobů se 154 jedinci. Ústředním bodem celého funerálního areálu byla rotunda, umístěná poněkud excentricky do ohrazeného prostoru, který sloužil jako *locus sacer* – místo posledního odpočinku pro členy komunity žijící zde na sklonku éry Velké Moravy. Původně vymezená plocha pohřebiště zabírala cca 340 m². V průběhu používání areálu však kapacita vymezeného prostoru přestala stačit a hroby se postupně začaly hloubit i mimo ohrazený areál (obr. 10).

Hroby soustředěné kolem kostela respektovaly téměř absolutně orientaci jeho podélné osy – tedy směr JZ–SV. Konkrétně, stejnou orientaci mělo 96 hrobů, orientaci mírně posunutou k západu či k jihu (JZZ, SZZ) mělo 13 hrobů a 20 hrobů bylo orientováno ve směru Z–V. Hroby s hlavou uloženou k západu se nacházely převážně v severní části pohřebiště. Počet hrobů, které se svou orientací odlišují od standardu je velmi málo. Celkem jde o 8 hrobů roztroušených po celé ploše pohřebiště, šestkrát byla zaznamenána orientace SZ–JV a dvakrát JV–SZ. Navíc je pravděpodobné, že ne všechny hroby s marginální orientací souvisely s pohřebišťem. Jako příklad uvedeme hrob ženy ve skrčené poloze na pravém boku (SVP/97, orientace JV–SZ), který byl situován mimo původní vymezení pohřebiště, asi 3 m jihozápadně od jižního rohu ohrazení hřbitova. Pozůstatky dospělé ženy ležely pod destrukcí povrchového sídlištního objektu č. 135. Svým charakterem má hrob SVP/97 blíž k hrobům z disperzních funerálních

Fig. 10: Břeclav – Pohansko. North-Eastern Suburb – cemetery around the second church (according to Macháček et al. 2016, obr. 143). Key: A – inhumation grave, B – enclosure trench, C – enclosure line reconstruction, D – church foundations, E – excavation border

areálů než k hrobům z kostelních pohřebišť (*Macháček et al. 2016*, 45–46).

Na pohřebišti u druhého kostela byli pohřbeni ve standardní poloze téměř všichni zdokumentovaní jedinci – tedy celkem 129 případů. Primární polohu uložení nebožtíka kvůli porušení anatomického pořádku kostí či z důvodu pokročilé dekompozice nebylo možné stanovit u 17 jedinců. Původní polohu těla nebylo možné zjistit také u šesti sekundárních pohřbů. Pouze dvakrát bylo evidováno uložení v nestandardní poloze: ženský hrob SVP/84 – jedinec částečně uložený na pravém boku s flektovanými dolními končetinami v kolenním kloubu; ženský hrob SVP/97 – jedinec v extrémně skrčené poloze na pravém boku. V prvním případě mohl nestandardní polohu zapříčinit zdravotní stav zemřelého. Ve druhém případě nelze vyloučit, že hrob SVP/97 nepatří do struktury kostelního pohřebiště (viz výše) (*Macháček et al. 2016*, 41–45).

Na základě rozmístění hrobů a jejich prostorového vztahu ke kostelu, na základě výskytu superpozic a dále podle charakteristik jako jsou kubatura hrobové jámy, úprava hrobové jámy, poloha a orientace jedince, absence a presence hrobového inventáře byly hroby na pohřebišti rozděleny do 20 skupin, které v sobě ukrývají informace o sociální stratifikaci pohřbené populace a také informace o vývoji pohřebiště v prostoru a čase.

Alfou a omegou kostelního pohřebiště jsou hroby, které byly umístěny přímo pod podlahu chrámu (skupina A – hroby SVP/140, 153, 166, 167, 176). Velmi pravděpodobně se jedná o příslušníky rodu, který stavbu sakrálního objektu inicioval a byl jejím donátorem. V interiéru byli pochovaní dva dospělí muži, jeden juvenilní jedinec a dvě děti (*Macháček et al. 2016*, 170, obr. 117).

Další významná a výrazná skupina hrobů se nacházela na jižní až jihovýchodní straně, v prostoru mezi zdí kostela a ohrazením pohřebiště (skupina B – 16 jedinců, např. hroby SVP/72, 87, 88, 143, 154). Mezi jinými byl zde vyhlouben také hrob s vůbec největší kubaturou na celém pohřebišti – SVP/154. Nacházel se těsně u jihovýchodní zdi rotundy a patřil ženě. Nebyl v něm nalezen žádný hrobový inventář, no i tak lze předpokládat, že do něho byla uložena významná členka komunity, která byla patrně spřízněná s jedinci pohřbenými *intra muros* (*Macháček et al. 2016*, 170, 172, obr. 118).

Obecně se předpokládá, že prostor na jižní straně od kostela byl v raném středověku považován za prestižní místo, vyhrazené k poslednímu odpočinku elity dané komunity. Prostor kostela i ohrazeného pohřebiště byl propojen se světovými stranami. V solárně-teologické symbolice byla východní strana spojována s nebem, západní strana s eschatologií, sever byl spojován s negativními a jih naopak s pozitivními

konotacemi (*Eibl 2005*, 234; *Gieysztor-Milobędzka 1990*, 64–65; *Slivka 2013*, 29).

V této části pohřebiště byl nejčastěji zaznamenán výskyt sekundárního pohřbu. To znamená, že právě v této části pohřebiště byla často zahušťovaná a porušovaná řadová struktura hrobů mladšími pohřby. Narušené ostatky byly znovu pietně ukládány v blízkosti místa porušení primárního uložení pohřbu, hovoříme o tzv. skladech kostí (SVP/74, 85, 149) (*Macháček et al. 2016*, 46–47).

Řadové uspořádání hrobů bylo evidované v jihozápadní i v severovýchodní části pohřebiště. Pět dobře identifikovatelných řad se táhlo v severozápadně-jihovýchodní ose. Na této struktuře byla dobře rozpoznatelná vertikální stratigrafie. Některé hroby jedné řady překrývaly hroby řady druhé. Po zahuštění prostoru na ohrazené ploše pohřebiště se začalo s pohřbíváním mimo původně vymezený prostor. Naznačují to hroby kopírující průběh ohrazení z vnější strany (např. hroby SVP/60, 61, 92, 99 na jihovýchodní straně; hroby SVP/135, 161, 171, 194 na severozápadní straně). O definitivním zániku ohrazení ještě v průběhu fungování pohřebiště máme důkazy v podobě superpozic hrobových jam se základovým žlabem ohrazení (hroby SVP/75, 80, 82, 133, 112).

Na základě demografické studie předpokládáme, že pohřebiště bylo používáno po tři generace (*Macháček et al. 2016*, 56–64), přesto nemáme k dispozici mnoho stop po nezáměrném, náhodném porušení hrobového celku. Pokud již k takovému narušení došlo, kosti z dotčeného hrobu byly pietně pohřbeny v blízkosti primárního pohřbu (viz výše). O záměrně narušeném hrobě a využití starší hrobové jámy k uložení nového pohřbu můžeme hovořit např. v případě hrobu SVP/191, kde k staršímu muži, kterého ostatky byly shrnuty podél pravé stěny hrobové jámy, byl uložený juvenilní jedinec (*Macháček et al. 2016*, 47). Také bylo na pohřebišti zaznamenáno sedm případů uložení dětských jedinců do zásypu jiného hrobu, a to bez porušení staršího pohřbu (dvojice hrobů SVP/166 – 167, SVP/185 – 186, SVP/108 – 77, SVP/105 – 98 atd.). Bohužel, není možné ani v jednom případě stanovit jasnou chronologickou linku, tedy zda šlo o hroby následné – přídatné anebo o etážovitě uložené současné pohřby. Zásypy jednotlivých pohřbů nebylo možné od sebe jednoznačně rozlišit. V každém případě si můžeme dovolit tvrzení, že šlo o záměrné násobné použití jedné hrobové jámy, kterého důvod lze vysvětlit příbuzenským anebo společenským provázáním pohřbených jedinců, což také nevylučuje ani praktický důvod, a tím je šetření prostoru na nekropoli (*Macháček et al. 2016*, 48–50).

Bohatostí hrobového inventáře se pohřebiště u druhého kostela nemůže rovnat pohřebišti u kostela prvního, ale i tak lze tvrdit, že na nekropoli kolem rotundy

byli pohřbíváni příslušníci rozvětvené *familie* velmože, v němž můžeme spatřovat beneficiáře či úředníka velkomoravského panovníka (*Macháček et al. 2016, 202*). Svědčí o tom mimo jiné také nálezy šperků z drahých kovů a hroby s elementy vojenské výzbroje a jezdecké výstroje.

Hrobový inventář byl nalezen u 51 jedinců, což činí zhruba 33 % ze všech pohřbů. Nebyly zde nalezené žádné meče. Bojovníckou a jezdeckou složku na pohřebišti zastupují nálezy ostruh a bojových seker. Ostruhy byly nalezeny ve čtyřech hrobech (SVP/92, 105, 168 a 169). Sekera byla evidována pouze ve dvou hrobech, a to v hrobě juvenilního jedince SVP/105, kde se jedná o sekeru nomádského typu, tzv. fokoš. Sekera bradatiče byla součástí inventáře hrobu starého muže SVP/60 (*Macháček et al. 2016, tab. 2, 8, 11, 12, 27, 28*).

Náušnice ze stříbra anebo z pozlaceného bronzu⁵ byly evidovány v 13 hrobech, z toho 18 stříbrných náušnic veligradského typu pochází z devíti hrobů, evidovány byly typy hrozníčkových, bubínkových, košíčkových i sloupečkových náušnic. Mezi nejbohatší hroby s náušnicemi řadíme hrob juvenilního jedince SVP/136 se dvěma páry náušnic s oboustranným hrozníčkovým závěskem a hrob staré ženy SVP/143 se třemi páry stříbrných náušnic a dvěma párovými gombíky z pozlacené mědi zdobené tepanými palmetami v srdcovém meandru s puncovaným pozadím. Kovové gombíky, již ne v tak honosném provedení, byly vyzdviženy z hrobů SVP/120 (zdobený exemplář, pozlacená měď), SVP/103 (nezdobený gombík, bronz; zdobený kus, olovo) (*Macháček et al. 2016, tab. 10, 15, 20, 21*).

Zajímavý hrobový inventář pochází z dětského hrobu SVP/95. Pod lebkou byl nalezen vícebarevný skleněný gombík s kovovým ouškem; v prostoru kolem hlavy a v horní části hrudníku byly postupně objeveny součásti náhrdelníku, který se skládal minimálně z 12 skleněných korálků, 2 závěsků z provrtaných třetihorných ulit druhu gastropod a z železné kaptorgy. Na pravé straně pánve byl nalezen smotek vzájemně propojených bronzových náušnic podunajského typu. U pravého femuru ležely fragmenty železného nože (*Macháček et al. 2016, tab. 9*). Hrob se nacházel mimo původní ohrazení pohřebiště, zhruba 2,5 m jihovýchodně od jižního rohu oplocení a cca 11 m jižně od rotundy, přesto patřil k nejlépe vybaveným dětským hrobům.

Na základě zevrubné analýzy hrobového inventáře, způsobů úpravy hrobových jam, horizontální i vertikální stratigrafie a také díky pomoci radiokarbonového datování patří pohřebiště u druhého kostela k nejlépe chronologicky zpracovanému funerálnímu areálu na Pohansku a v České republice vůbec. Kombinací údajů všech použitých metod lze konstatovat, že

se zde pohřbívalo od poslední čtvrtiny 9. století do poloviny století 10. Nelze však zcela vyloučit, že některé pohřby byly do země uloženy i později (*Macháček et al. 2016, 209–211*). Což řadí polohu *Severovýchodní předhradí* k nejdéle aktivně užívanému prostoru v rámci celé raně středověké sídelní aglomerace Břeclav – Pohansko.

3.5 Stručné zhodnocení doposud známých funerálních areálů z Pohanska

S nálezy funerálního charakteru se na Pohansku setkáváme od počátku zahájení terénního archeologického výzkumu na lokalitě v roce 1959. Až do sezóny 2017 bylo na Pohansku prozkoumaných celkem 1089 raně středověkých hrobů. Kostrových hrobů z hradištního období je prozatím evidováno 1034 (tab. 1). Celkem 559 hrobů bylo objevených během výzkumů kostelních hřbitovů (pohřebiště u prvního a druhého kostela, obr. 3, 10). Zbýlých 475 hrobů bylo součástí přesně nevymezeného počtu disperzních funerálních areálů (obr. 4–9).

Na lokalitě se setkáváme s širokou škálou pohřebních areálů, které nenesou jasné znaky jejich vymezení / vydělení ze sídlištních struktur. Objevují se zde středně velká až malá pohřebiště, skupiny sestávající ze dvou až čtyř hrobů anebo také hroby, které byly situovány mezi sídlištními objekty osamoceně. Tyto funerální areály tvořily organickou součást sídlištních struktur. Ani na hradišku samotném, tedy v rámci hradbou opevněného prostoru, ani na předhradích nebyl doposud identifikován jasné vymezený nekostelní funerální areál, který by byl vydělen ze sídlištního prostoru.

S analogickou situací se setkáváme i na jiných významných soudobých velkomoravských lokalitách. Tento „hradiškový“ funerální standard je značně odlišný od zázemí centrálních aglomerací, kde se běžně vyskytovala tzv. venkovská pohřebiště s dlouhodobou tradicí, která byla lokována mimo prostor sídliště (*Galuska 2002; Hrubý 1965; Klanica 1985; Poláček 2006*).

Nejvíce hrobů bylo v rámci Pohanska prozkoumáno na pohřebišti kolem prvního kostela (407 hrobů) v poloze *Velmožský dvorec*, kde bylo mimo kostelní nekropoli objeveno dalších 16 hrobů v jižní části zkoumané plochy (*Dostál 1975; Kalousek 1971*). Na druhém kostelní pohřebišti kolem rotundy na severovýchodním předhradí bylo odkryto 152 hrobů a podle všech dostupných poznatků se zdá, že bylo prokopáno téměř celé. Na severní straně lze ještě předpokládat pár neobjevených hrobů, konečný počet by však neměl být o moc vyšší než již uvedených 152 prozkoumaných hrobů (*Macháček et al. 2016*).

5 Zlaté šperky na pohřebišti absentovaly.

Pro řadové obyvatele vnitřního prostoru hradiska a také obou předhradí se jeví jako typická forma funerálního areálu krátkodobá disperzní pohřebiště s malým počtem hrobů, které je úzce navázáno na blízkou sídlištní strukturu. Na všech zkoumaných polohách i u řezů valem bylo prozatím zdokumentováno 475 kostrových hrobů (do tohoto počtu jsou řazeny i tzv. deponace lidských ostatků a také pohřeb dítěte v starohradištní zásobní jámě). Do těchto hrobů byli ukládáni lidé všech sociálních vrstev, kromě elity, která využívala pro pohřební účely kostelní pohřebiště. V prostoru tzv. řemeslnického areálu v *Lesní školce* to možná byli řemeslníci-specialisté a jejich rodinní příslušníci, na jižním předhradí to pravděpodobně byla část vojenské družiny s rodinami a hospodářským personálem. Na *Lesním hrůdu* snad v hrobech spočinuli příslušníci society zabezpečující běžný hospodářský provoz aglomerace. Kostrové hroby ze *Žárového pohřebiště* nebo z disperzních pohřebních areálů *Severovýchodního předhradí* patřily k chronologicky nejmladším funerálním aktivitám na lokalitě a byla v nich patrně pohřbena populace, která již „zlaté časy nevýslovné Pohanské pevnosti“ nezažila (Dostál 1970a; 1982; 1984; Dresler et al. 2008; Macháček – Pleterški 2000; Přichystalová 2007; 2008; 2010; Vignatiová 1977–1978; †Vignatiová – Klanicová 2001).